

MAREK NEKULA

HANKŮV POHŘEB A IDEA ČESKÉHO SLAVÍNA: PŘEBÍRÁNÍ A DOMINANCE VEŘEJNÉHO PROSTORU ČESKÝMI NÁRODNÍMI SYMBOLY

Marek Nekula, Hanka's funeral and the idea of a Czech Slavín: The takeover and domination of public space by Czech national symbols

The following article describes how Czech national symbols took over the public space and public media of nineteenth-century Prague, gradually transforming it into a “Czech (Slavic) city.” The media of the time either directly called for the occupation of public spaces by national symbols, for example by appeals for fundraising campaigns, or commented on and interpreted this process by reporting on the preparation or implementation of such actions, establishing a public discourse in which public space and the city itself were seen as a “Czech” space. Although the neo-absolutist regime established by Austrian Minister of the Interior, Bach, had quashed national rallies in public places after 1848, the successful appropriation of public space in Prague by the national discourse started in 1861 on the occasion of Václav Hanka's funeral and the subsequent commemorative ceremonies. Even before March 1848 and in the 1850's, a funeral was one of the few legal opportunities for a mass public gathering. Czech patriots had taken advantage of this to organize national rallies for the funerals of Josef Jungmann (1847), Karel Havlíček Borovský (1856) and Josef Kajetán Tyl (1856). The memorial services in memory of Hanka, which became possible under the more relaxed political circumstances of the 1860s, were covered in *Lumír* magazine and other periodicals, and became media-guided rallies for the Czech-speaking nation and the national program; their mobilizing nature contributed to the subsequent success of the Czech National Party in both local municipal and state elections. The success of the rallies inspired Czech patriots to strive for the permanent fixation of national symbols in public space, where these symbols could appeal to those who had not yet definitively chosen a Czech or German national affiliation, and could win them over to the idea of a Czech-speaking nation – an idea that, at that time, could not yet be taken for granted. In order to coordinate these efforts, a society named *Svatobor* was established in 1862; its first tangible result was the construction of a monument to Hanka. However, the society's goals went beyond this particular objective: its true goals were to establish Slavín, a purely Czech national pantheon and burial site; to fund the construction of other monuments in public spaces, to incorporate them into everyday life; and to support active writers whose choice of literary language and patriotic themes were helping to establish a language community (just as patriotic monuments did) and to mobilize it for the national program (equal rights of “Czechs” and “Germans,” or the establishment of a “Czech” state, leading to the dominance of “Czechs” in the Czech lands; cultural and political autonomy; and the indivisibility of the Czech lands). In this respect, *Svatobor* was simply practicing a kind of “programmatic commemoration” that was inherent to the commemorative culture of the 19th century in general: it was formulating a program for the present and future through looking at the past, construed in this case as nationally

Czech, democratic, and autonomous... The article devotes special attention to Václav Hanka because his funeral in Prague became a model for memorial events in his honor in other towns, just as the synecdochic transformation of Prague into a Czech city became a model for the transformation of other Czech towns or even the transformation of the "Bohemian" territory into a "Czech" one. Because of the often paradigmatic nature of the funeral, which became a sort of a turning point in national agitation, the article reconstructs it in detail, as seen through the eyes of its participants. The article is interested in the method of its narration, but also in showing that patriotic categories and symbolism were not only present in the public discourse and public rituals (funerals, rallies, inaugurations of railways, roads or bridges, public excursions, etc.), but also penetrated private life; in public spaces and excursion destinations, as well as in public institutions (schools, public office buildings, banks or municipal theaters), the division between Czech and German, as well as national symbolism and decoration, pervaded the spheres of education, work, entertainment and leisure, home decoration, becoming a part of the people's everyday lives.

In order to illustrate the fact that public funerals, just like public rallies taking place in symbolically important public places, redefine the public space with the help of subsequent actions or repressive counteractions, the paper concludes with a description of Karel Hynek Mácha's second funeral in 1939, which became the first and actually last mass Czech national demonstration against the Nazi occupation and its official propaganda, which viewed Prague and the Bohemian lands solely within the context of the Greater German Reich. Mácha's funeral at the Slavín cemetery in Vyšehrad was an attempt to defend Prague as the "Czech" space it had become in the late 19th century. Unfortunately, the dismantling of Czech national monuments, the renaming of public places, and a pro-Reich media discourse eventually transformed Prague space, most radically following the assassination and funeral of Reinhard Heydrich.

Keywords: semiotics of culture – culture of commemoration – semiotics of space – public sphere – media and public – shaping public opinion – Czech national movement/resurrection – national burials – Protectorate of Bohemia and Moravia – Prague – Slavín pantheon – Museum – Svatobor society – Václav Hanka – Božena Němcová – Karel Hynek Mácha – Jan Opletal – Jan Palach

1. Úvod

Ve svém článku popisují počátek postupného přepsání Prahy českou jazykově národní symbolikou v „české (slovanské) město“, které se odehrávalo jednak přímo ve veřejném prostoru města, jednak ve veřejném prostoru tvořeném médiem. Dobová média k obsazení veřejných prostranství národními symboly, například výzvami k veřejným shromážděním nebo sbírkám, přímo vyzývala, ale také je články o jejich připravované či realizované podobě komentovala a interpretovala, a ustavovala tak ve veřejném diskursu pražský veřejný prostor i Prahu samotnou jako prostor „český“ či „československý“. Úspěšné přebírání veřejného prostoru ve prospěch národního diskursu (národní manifestace na veřejných prostranstvích a jejich národně motivované přejmenování v roce 1848 zastavil Bachův neoabsolutismus) se v Praze rozběhlo v roce 1861 Hankovým pohřbem a následnými programovými vzpomínkovými akcemi. Už před březnem

1848 a v padesátých letech byl pohřeb jednou z mála možností legálního veřejného shromáždění většího počtu osob. Národovci toho využili pro národní manifestaci při pohřbech významných osobností – Josefa Jungmanna (1847), Karla Havlíčka Borovského (1856) nebo Josefa Kajetána Tyla (1856 v Plzni). Vzpomínkové akce na památku Václava Hanky, jež se odehrávaly ve společensky uvolněnějších podmínkách na počátku šedesátých let, se veřejnou reflexí například v časopise *Lumír* staly mediálně koordinovanou manifestací ve prospěch jazykového národa a českého národního programu a svým mobilizujícím charakterem přispěly i k následnému úspěchu české národní strany v komunálních a zemských volbách. Úspěch této manifestace inspiroval k trvalému zakotvení národní symboliky ve veřejném prostoru, kde mohla oslovovat lidi po stránce národní dosud nerozhodné a získávat je ve prospěch v té době stále ještě nesamozřejmé myšlenky českého jazykového národa. Ke koordinaci tohoto úsilí byl v roce 1862 zřízen spolek *Svatobor*, iniciovaný pohřbem a potřebou uctít památku Václava Hanky (1861) a Boženy Němcové (1862), k jehož prvním hmatatelným výsledkům patřilo zřízení pomníku Václavu Hankovi. Cíle spolku však mířily za tento dílčí úspěch: úkolem bylo zřízení české národní svatyně *Slavín*. *Svatobor* měl v úmyslu podporovat také výstavbu jiných pomníků na veřejných prostranstvích, jež se – jako tomu bylo v případě pomníku Josefu Jungmannovi (1878) v centru Prahy – měly stát součástí žité každodennosti, i aktivní spisovatele, kteří svým literárním jazykem i volbou národních látek pro svá díla, podobně jako pomníky s národní tematikou, ustavovali jazykový kolektiv a mobilizovali ho ve prospěch národního programu. *Svatobor* prostě praktikoval „programatické vzpomínání“, které je ve vzpomínkové kultuře nejen v 19. století inherentní, tedy formulování programu pro přítomnost a budoucnost přes ohlédnutí se za minulost, jež je Čechy v 19. století konstruována jako jazykově národní, demokratická, autonomní. Hankovi věnuji zvláštní pozornost proto, že jeho pohřeb v Praze se stal modelem pro vzpomínkové akce na jeho počest v menších městech, podobně jako se promítnutí monolingvní ideologie do prostoru bilingvní Prahy a transformace Prahy v české město staly ideovým modelem pro transformaci dalších českých měst, resp. pro promítnutí monolingvní české ideologie do prostoru tehdy bilingvních Čech. S ohledem na modelový charakter tohoto pohřbu jsem se pokusil o jeho detailní rekonstrukci členskými kategoriemi dobových aktérů. Nešlo mi ale jen o způsob jeho narace, ale také o to, abych ukázal, že národní kategorie a národní symbolika nejsou přítomny pouze ve veřejném diskursu a veřejných rituálech pohřbů apod., ale že se přenášejí i do soukromí a na veřejných prostranstvích i ve veřejných institucích se v doménách škola, práce i volný čas stávají součástí každodennosti dobových aktérů.

2. Hankův pohřeb

V době, kdy srdce každého pravého českého vlastence po deseti letech Bachova neoabsolutismu a potlačování českého školství a českých kulturních aktivit po vydání říjnového diplomu 20. října 1860 pookřálo nadějí na demokratičtější uspořádání politických poměrů, zasáhla vlastence v lednu 1861 smutná zpráva:

„Náš slavný Hanka¹ jest těžce nemocen a byl dne 6. ledna k večeru svátostmi zaopatřen. Silná přirozenost **velectěného** kmeta počala se teprv výklati (sic!) od té doby, **co lživými nájezdy, utrhačstvím i jinými urážkami nevině zavrhován byl.**² Již přes rok tomu, co očividně chřádl.“³

Jak vidno, vedle úcty a smutku se do zprávy vmísila i hořkost nad nesamozřejmostí díla jednoho z „otců“⁴ či „svatých“⁵ českého národního

1 Václav Hanka (1791–1861), básník, slavista a od roku 1818 knihovník Vlasteneckého (později Zemského a Národního) muzea, byl – po Josefu Jungmannovi (viz níže) a spolu s ním – jedním z nejvýznamnějších protagonistů raného období českého národního obrození v prvních desetiletích 19. století. Podle vlastního tvrzení nalezl 16. září 1817 fragment monumentálního staročeského kodexu ze 13. století v českém Dvoře Králové. Další rukopis, nalezený v Zelené Hoře, zvaný proto Zelenohorský a údajně vzniklý v 9. století, byl zaslán hraběti Kolovratovi, místodržiteli rakouského mocnáře v Praze, v roce 1818. Oba rukopisy vycházely společně od roku 1829. Zpočátku v nich veřejnost viděla památky srovnatelné s *Písní Nibelungů* (kterou Hanka znal z doby svého vídeňského pobytu) nebo *Slovem o pluku Igorově* (jež Hanka přeložil v roce 1821). Z podobného důvodu Rukopisy oceňoval např. i Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), který je mohl číst v německém překladu, a z podobného důvodu byla část Rukopisů přeložena a publikována Sirem Johnem Bowringem (1792–1872) už v roce 1823 ve *Foreign Quarterly Review* (později v jeho *Cheskian Anthology: Being a History of the Poetical Literature of Bohemia, with Translated Specimens*, London 1832). Podobně jako *Slovo o pluku Igorově*, *Píseň Nibelungů* a další „národní“ eposy hrály i „staročeské“ Rukopisy významnou roli při konstrukci národa a staly se pramenem národního umění, historie i politické rétoriky 19. století. České národní hnutí v Rukopisech vidělo důkaz starobylosti a kulturní a politické autonomie „českého národa“ srovnatelného alespoň v tomto ohledu s ostatními rozvinutými evropskými národy a jejich kulturou. Od publikace Rukopisů v roce 1819 se nicméně – zvláště mezi německými intelektuály – vyskytovaly pochybnosti o jejich autentičnosti. Masivní kritice je podrobil Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), pozdější první československý prezident, a další čeští vědci v časopise *Athenäum* v roce 1886. Jejich kritika byla zpočátku vnímána jako národní zrada. Dnes jsou Rukopisy – spolu s řadou dalších „staročeských“ rukopisů – považovány za podvrh, pravděpodobně vytvořený Václavem Hankou a jeho spolupracovníky.

2 Se skepsí se o Rukopisech vyjádřil nejen Josef Dobrovský (1753–1829), ale také učitelé německých univerzitních učilišť ve Vídni a jinde. V čerstvé paměti byl tehdy i soudní spor s Davidem Kuhem (1818–1878), šéfredaktorem časopisu *Tagesbote aus Böhmen*, který roku 1858 prohlásil Rukopisy za falza a Hanka za jejich autora. Vlastenci Hanka přiměl, aby se obrátil k soudu, a Hanka soudní spor vyhrál.

3 *Lumír II*, 1861, 10. 1., s. 42; zvláště M. N.

4 Takto např. *Lumír II*, 1861, s. 93, 163.

5 Srov. třeba Hankovo zbožnění v následující básni: „Jako on i Vy též hajte / Povždy naši českou vlast, / On bude na hlavy Vaše / Požehnání s nebe klást.“ In: *Lumír II*, s. 92, Dolenní Bousov, P. J. H-š.

vzkříšení, „vynálezce Rukopisu Královédvorského“ (s. 115)⁶, o jehož pravosti pochybovala „rota kritických Herostratů“ (s. 87), a vlastně i hořkost nad nesamozřejmostí češství, které se definovalo nikoli na základě vlastního státu, ale především na základě jazyka, resp. prominentní literární památky a díla s národně využitelnou tematikou, jakým byl právě Hankou „vynalezený“ Rukopis královédvorský.

Brzy po výše citované zprávě došlo na nejhorší. Hanka 12. ledna 1861 zemřel a jeho smrti želel nejen *Lumír*⁷, ale v *Lumíru* a s *Lumírem* (ostatně pojmenovaným podle postavy bájného slovanského pěvce „Lumíra“ spojovaného s *Rukopisem*) i „celý národ.“⁸ Zármutek nad Hankovou smrtí, přinejmenším viděno očima Františka Schwarze (1840–1906), básníka, později aktivního politika a autora básně „Hankovi!“ otiskované na titulní straně *Lumíra* ze 17. ledna 1861 v podobě černě orámovaného parte, se pak rozletěl od česko-německého pomezí („od Šumavy“)⁹, které ovšem v té době bylo až na Domažlicko dominantně osídleno jazykovými Němci, přes Slovensko („k Tatrám“), vnímané v té době Čechy ještě jako součást českého národního těla, po celém Slovanstvu, za jehož součást se národně smýšlející Češi považovali:

Hankovi!

Od Šumavy staré lesy šumí,
k Tatrám letí těžká jejich píseň,
 z Tater štíhlých odráží se **k Baltu**,
 a pak dále svoji nese tíseň;
 větrům dušným věst svou vkládá v luno,
aby Volhu smutkem rozbouřely, -
 že se oči velikého syna
Všeslovanstva smiti [smrti] zasnoubily. –

⁶ Myslí se ovšem „objevitele“. Nalézt lze i výraz „vynalezení“ místo „nalezení“ či „nález“, in: *Lumír II*, s. 134).

⁷ Hankův nekrolog bez básní a referátů o posmrtných vzpomínkových akcích zabírá asi osm tiskových stran, přičemž delší nekrology mívaly v *Lumíru* rozsah nepřesahující 1,5 tiskové strany. In: *Lumír II*, s. 61–64, 86–87, 134–136.

⁸ Tamtéž, s. 61.

⁹ Slovanská Šumava a Chodové hrají při konstrukci českého národa a také při prostorovém vymezení českého a německého prostoru zásadní roli po celé 19. století s přesahy do 20. století – příkladem mohou být vedle Jiráskových *Psoblavců* a urbanonym na Vinohradech, kde ulice *Chodská* a *Šumavská* stojí v jedné řadě s *Cerchovskou*, *Kladskou*, *Moravskou*, *Slezskou*, *Slovenskou* a *Ruskou*, lunety Národního divadla Stráž na Pomezí a Domažlice nebo výzdoba Primátorského sálu Obecního domu, kde jsou Chodové součástí národního panteonu.

Staré lesy těžce zašuměly,
staré zpěvy píseň jejich hlásá,
bolným steskem však je zahalena
starých zpěvů nedosáhlá krása;
vzdýt jich pěvec, první pěvec umřel,
první, jenž jim slávu vrátil dávnou,
**aby zpěvem velké minulosti
národ těšil budoucností slavnou. –**

Hanka umřel, ruka jeho klesla,
ruka, již [jíž] se **vzkřísil český národ**,
když mu v písních, v písních slavných předkův
jasné slávy odhalila zárod; –
ona ruka klesla mrazem smrti,
klesla v chladné lůno matky země [země], –
*věčně však jí láskou bude žebnat
s matkou Slávou*¹⁰ *České naše plémě!*¹¹

Zármutek vlastenců byl pochopitelný. V okamžiku, kdy se otevřel prostor pro naplnění národního programu, náhle nenávratně umlkl ten, který – jak se praví v básni – „vzkřísil [či spíše křísil, pozn. M. N.] český národ“, resp. který mu dal hlas objevem *Rukopisu královédvorského*¹² a edicí *Rukopisu zelenoborského*, o jejichž pravosti český národní tábor a školní učebnice nepochybovaly ještě dlouho po jejich zničující kritice ze strany T. G. Masaryka a dalších českých intelektuálů. Vždyť právě objev Rukopisů „naše básníky mžikem obrátil na cestu pravou čistě národní.“¹³ Františku Palackému (1798–1876), prominentnímu českému historikovi a politikovi, který ve čtyřicátých letech v odborných pracích přecházel k češtině, stejně jako české národně orientované veřejnosti v rané době národního obrození nabídl totiž ve staré literární památce fixovaný národní mýtus a písemný doklad starobylosti a kulturní a politické svébytnosti českého národa, resp. Slovanů v české kotlině. O Rukopisy se tak opírala jak demokratická sebestrojka českého národa 19. století, s níž český národ vstoupil do poli-

¹⁰ „Sláva“ je alegorickým slovanským božstvem konstruovaným v národním diskurzu a umění 19. století; vizualizována např. v *Slovanské epopeji* Alfonse Muchy (1860–1939).

¹¹ *Lumír II*, 1861/3, 17. 1., s. 49; zvládněno M. N.

¹² V nekrologu se mluví o 16. srpnu 1817 (*Lumír II*, s. 87), ale výroční oslavy ve Dvoře Králové, např. v letech 1847 a 1857, se konaly 16. září. Dne 27. září 1857 Hanka ve dvoře Králové odhalil sochu Záboje (*Lumír II*, s. 91), bájně postavy slovanského bojovníka spojované s Rukopisy. Ze záplavy literatury k Rukopisům srov. např. VLADIMÍR MACURA, *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*, Praha 1983¹, 1995², resp. TÝŽ, *Český sen*, Praha 1998.

¹³ *Lumír II*, 1861, s. 89.

tického zápasu o svou budoucnost (srov. formulace ve 2. sloce Schwarzovy básně), tak ikonografie generace Národního divadla (1881/1883), v němž dobová česká společnost viděla prozatímní vrchol a doklad úspěšnosti národního obrození.¹⁴ I proto se Hanka okamžikem smrti stal veřejným majetkem, i proto okamžikem jeho smrti začal zápas o Hankovo vzkříšení v symbol vzkříšení jazykově národního, jež v té době ještě zdaleka nebylo tak samozřejmé a jehož dokladem měl být právě i Hankův pohřeb:

„Za naší paměti nevidaný úkaz a zároveň důkaz mnohosti a horlivosti naší byl úterní průvod, který slavného našeho Václava Hanku provázel k poslednímu odpočinku. Přípravy k němu byly veliké a někteří věrní ctitelové zásluh zvěčnělého scházeli se v museu¹⁵ k obstarání všeho ku pohřbu potřebného, hlavním vedením to musejního sekretáře pana Nebeského. Ráno dostavil se do musea vel. pan Landrok s deputací Kralodvorskou, která byla vyslána řádně od obce s úředním kreditivem. Aby se zabránilo všemu nepořádku, sestoupil se malý výbor k udržování pořádku jak v stavení musejním tak i na ulici, což se beze všeho povyku také podařilo, i stanovila se cesta průvodu taková, aby se šlo z musea Kolovratskou třídou [1839–1870, předtím i potom zvanou Na příkopě], Ovocnou ulicí [1919–1940 a od 1945 28. října], Širokou ulicí [od 1878 Jungmannova], po Karlově náměstí na levo až ke kostelu sv. Ignace, pak na pravo a po pravé straně až k Slovanům a **podle kláštera Slovanského dolů a hlavní cestou k Vyšehradu**. Na vrata musejní k snadnějšímu orientování přibit následující počátek [pořádek] pochodu: **„Sbor střelcův. – Reální škola. – Gymnasia. – Sbory zpěváků. – Velebné duchovenstvo. – Rakev s mrtvolou. – Tři reprezentanti akademického spolku s řády zvěčnělého a tři studenti s polyglotou¹⁶ rukopisu kralodvorského. – Výbor, sborové a úřednictvo musejní. – Hlavy c.k. úřadů, rektor magnificus s universitou, kr. Česká učená společnost a profesorové. – Představenstvo a rada kr. hlavního**

14 Srov. MICHAELA MAREK, *Kunst und Identitätspolitik. Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationsbildung*, Köln 2004, a MAREK NEKULA, *The Divided City: Prague's Public Space and Franz Kafka's Readings of Prague*, in: *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder*, (Hrsg.) MAREK NEKULA – INGRID FLEISCHMANN – ALBRECHT GREULE, Weimar – Köln 2007, s. 85–106.

15 Tehdy ještě nikoli na Václavském náměstí, ale v ulici na dnešních Příkopech.

16 Výraz „polyglota“ je označením pro vícejazyčný text. Zde se myslí vydání z roku 1852, ale speciální způsob vydávání Rukopisů začal už dvojjazyčným vydáním, viz. BOHUMIL HAZE [HAASE] a JOZ. KRAUS, *Rukopis Kralodvorský: sebránj lyricko-epických Národních Zpěvů, wěrně w půwodnjm starém gazyku, též w obnoweném pro snadnějšj wyrozuměnj, s připogenjm německého přeloženj / wydán od Wáclawa Hanky* [překlad od V. A. Svobody], Praha 1819: Označení je ovšem možno chápat i jako narážku na Bibli, resp. jiné edice sakrálních textů. Ve spojení „Biblia polyglotta“ se označení užívalo pro Bibli tištěnou v letech 1568–1573 v několika jazykových variantách v Antverpách.

města Prahy. – Deputace kr. věnného města Králové Dvora. – Deputace kr. stav. divadla. – Představenstvo. – Spisovatelé, umělci. – Akademické a technické studentstvo. – Ostrostřelci.“ – Pořádek ten je [se] také skutečně zachoval až na to, že – nevíme proč? – nebylo žádných ostrostřelců viděti, avšak i bez ni[c]h byl průvod předce tak slavný, jaký Praha neviděla za našich dnů. Z musea a z měšťanské besedy vyvěšeny byly černé prápory, též musejní dvůr vyšperkovan černými praporci. Uprostřed dvoru stály máry a okolo nich svíce. Hodinu před pohřbem bylo po Kolovratské třídě těžko choditi, taký byl dav lidstva průvod očekávajícího. **U rakve zpívalo se vedením pana Lukesa český.** Obřady kněžské vykonal a s četnou assistencí až na Vyšehrad doprovodil pan biskup Krejčí, s nímž šla většina zdejších farářů. **Velký umrlčí vůz byl ozdoben vavřínem a malovanými umrlčími štíty, na nichž vedle Hankova jmena znak rytířů sv. Vladimíra s ruským heslem: „Polza [dobro, prospěch, užitek], čest, sláva.“** Cípy od pokrovu mar nesli pp. František Palacký, professor Tomek, školní rada Wenzig, kníže Rudolf z Thurnu a z Taxisu, dr. Rieger a Frič a za pana Palackého nastoupil pak pan dr. Brauner.¹⁷ **Rukopis Kralodvorský nesl na skvostném polštáři, vavřínem ověnceném, mladý hrabě Václav z Kounic,**¹⁸ za nímž šli členové akademického spolku s řady zvěčnělého. Pedel v modré tunice nesl žezlo fakulty filosofické. Po obou stranách hlavního průvodu kráčelo několik set studujících a jiných horlivých mladíků s pochodněmi smolnými i voskovými, činícími znamenitý, velkolepý dojem. Ti, jenže za rakvi šli, měli svíce voskové. Musejní sbor šel na místě rodiny, a u prostřed sboru bylo viděti **J. Ex. pana místodržitele království Českého, hraběte Forgáche,**

¹⁷ František Palacký (viz výše). – Václav Vladivoj Tomek (1818–1905), soukromý učitel v Palackého rodině, od roku 1850 profesor historie na Univerzitě Karlově, aktivní politik. – Josef Wenzig (1807–1876), spisovatel a učitel, agilní bojovník za česko-německou rovnoprávnost ve školství (Lex Wenzig), starosta *Umělecké besedy*, autor libret Smetanových oper *Dalibor* a *Libuše*. – Rudolf z Thurnu a Taxisu (1833–1904), protihabsbursky orientovaný politik šedesátých let úzce spolupracující s Josefem Václavem Fričem (1829–1890; radikálním politikem, jedním ze studentských vůdců revolvy v Praze v roce 1848, který žil posléze v exilu a od roku 1866 opět působil v Čechách), v roce 1860 podepsal žádost českých politiků o povolení českých novin, založil a zpočátku vedl spolek *Hlabol* (viz též níže Bedřich Smetana). – František Ladislav Rieger (1818–1903), zeť Františka Palackého, básník, novinář píšící pro *Národní listy*, editor první moderní české encyklopedie v deseti svazcích (1859–1874) a aktivní politik konzervativní (staročeské) strany. – Josef František Frič (1804–1876), úspěšný advokát, politik a český vlastenec, aktivně se účastní založení *Matic české, Měšťanské besedy* atd., jeden z národních vůdců roku 1848, znovu politicky aktivní od roku 1860. Otec Josefa Václava Friče (viz výše). – František August Brauner (1810–1880), soudce, advokát a politik, jeden z (českých) národních vůdců roku 1848, znovu politicky aktivní od roku 1860.

¹⁸ Hrabě Václav z Kounic (1848–1913), sympatizant českého národního hnutí. V roce 1908 věnoval svůj brněnský palác studentům Českého vysokého učení technického jako koleje. Sympatizantkou českého národního hnutí byla též jeho matka, která přeložila Babičku Boženy Němcové do němčiny; viz níže.

pana hraběte Jindřicha Chotka z Chotkova a z Vojnína s syny, pana knížete Hugona z Thurnu a z Taxisu, mladšího knížete z Schwarzenberka, p. hraběte Laženského, hraběte z Martinic, barony Bechyně z Lažan, Hildebrandt a meškajícího v Praze spisovatele barona Otona z Roinsberka¹⁹, pana opata Strahovského dr. Jeronýma Zeidlera, pana velmistra křižovníků dr. Beera, pp. kanovníky Průchu, Vinařického, Šulce a j., universitního rektora prof. Tunu atd. **Kudy šel průvod, všude ulice plné lidu, v oknech a na dřích nepřehledný počet diváků, ve všech kostelích, okolo nichž se jelo, slavné vyzvánění.** Pod Vyšehradem přejal průvod důstojný pan probošt Ruffer s celou kapitulou Vyšehradskou velmi slavně a doprovodil [ho] až k samému hrobu u kostelu sv. Petra a Pavla, kde opět zazněl český žalozpěv. **Starožitný Vyšehrad asi od dávno minulých dnů své bývalé slávy nebyl tak oživen za příčin[ou] tak vážnou.** Vážně skončila na Vyšehradě smuteční slavnost, na kterou pomatovati budou ještě pozdní vnukové. **O listy vavřína s Hankovy rakve dělil se lid dychtivě a nadšeně si četl tklivou báseň od Jahna, kterou při průvodu rozdávali. Brzo bude se pnouti na hřbitově Vyšehradském důstojný pomník Hankův, ku kterému se již nyní z rozličných stran zasílají příspěvky.** Aby se docílilo věrné podobizny plastické, byla **Hankova hlava hned po smrti bedlivě v sadře olita.**²⁰

Z dobového popisu je zřejmé, že pohřbu přihlížela široká veřejnost a průvod tvořili jak zástupci vzdělávacích institucí (muzeum, univerzita, různé stupně škol, učená společnost), tak představitelé městské i zemské elity včetně zemského místodržícího. Pohřbu se zúčastnila také delegace Dvora Králové, k níž se v následujících dnech a týdnech tryznami a zádušními mšemi připojila i ostatní města Českého království, čímž byl podán „důkaz mnohosti a horlivosti naší“, o němž se mluví na počátku citátu, který líčení pohřbu dominuje a podtrhuje jeho jazykově národní charakter.²¹

¹⁹ Antal Forgács (1819–1885), od roku 1860 český místodržitel, od roku 1861 uherský kancléř ve Vídni. – Kníže Hugo z Thurnu a Taxisu (1817–1889), od roku 1861 člen českého zemského sněmu a říšské rady. – Hrabě Lažanský, příbuzný moravského místodržitele hraběte Leopolda Lažanského (1808–1860). – Karel kníže ze Schwarzenbergu (viz níže, pozn. 26). – Jindřich Jaroslav hrabě Clam-Martinic (1826–1887), od roku 1860 aktivní politik a politický vůdce české historické šlechty, který bojoval za politickou autonomii českých zemí v rámci Habsburské říše.

²⁰ *Lumír* II, 1861/3, 17. I., s. 65; pravopis ponechán podle originálu, zvýrazněno M. N.

²¹ Čechy, Morava a Slezsko byly v té době součástí habsburské říše a lidé, kteří zde žili, mluvili tehdy – podle výsledků sčítání lidu – jedním ze dvou zemských jazyků, mnozí ovšem zpravidla ovládali i druhý zemský nebo i jiný jazyk (nad bilingvismem německo-českým jednoznačně převažoval bilingvismus česko-německý). Možná i proto, že „Češi“ neměli v 19. století politickou autonomii ani vlastní „čistě“ český stát nebo území, se čeští vlastenci inspirovali Johannem Gottfriedem von Herderem (1744–1803) a německou romantickou filozofií a vnímali svou „národnost“ – podobně jako „Němci“ – primárně přes jazyk; také teritorium reflektovali v kategoriích jazyka. I „Němci“ v Čechách reflektovali svou identitu v jazykových kategoriích, jež je těsněji spojovala

Stěží lze ale tvrdit, že císařův pražský místodržící uherského původu se vědomě účastnil pohřbu, aby podal „důkaz mnohosti a horlivosti naší“, tedy mnohosti kolektivu, který se definuje jako český primárně jazykem. Totéž lze sotva říci o šlechtě, která sice alespoň zčásti a po jistou dobu sympatizovala s českým jazykově národním hnutím do té míry, že – jak praví Hankův nekrolog – se přidávala k deklamování a „část mladší šlechty [se] začala (...) český učití“²², nebo která je tím či oním způsobem podporovala²³, ale která – i přes jazykové obrany z přelomu 18. a 19. století a přes podporu českých divadelních představení a uměň v kontextu Stavovského divadla a přes podporu studia historie českých zemí v kontextu Vlasteneckého muzea v rané fázi národního obrození – přece jen ve své většině zůstala orientována univerzálněji, tedy přinejmenším zemsky.²⁴ Dobře je tento univerzálnější pohled patrný na osudu výboru pro zřízení českého divadla, v jehož prospěch sice hrabě Harrach v polovině roku 1862 věnuje 500 zl., zároveň se ale vzdává jednatelství ve výboru,²⁵ a to v době, kdy se divadelní výbor a jím plánované divadlo posunem od „českého divadla“ k „národnímu divadlu“ stává platformou českého jazykově národního programu měšťanských vrstev. Není ovšem jediný: „Poněvadž,“ jak se praví

s těmi, kdo v rámci habsburské říše a ve střední Evropě mluvili německy. Až do roku 1918, kdy bylo založeno Československo, byla němčina oficiálním státním jazykem a dominovala i v Čechách, mj. také ve státní správě. Tzv. jazykový boj mezi „Čechy“ a „Němci“ za zrovnoprávnění či proti zrovnoprávnění obou zemských jazyků dělil v druhé polovině 19. a počátkem 20. století politickou scénu v českých zemích. Možnost volby jazyka ve školách a státní správě měla pro obyvatele Čech zásadní význam. Jiný přístup, který koncem 18. století i později zaujímaly především aristokratické vrstvy a jiné dvoj- a vícejazyčné skupiny obyvatel českých zemí, představuje tzv. bohemismus či zemský patriotismus, chápající českou národnost nikoli primárně prostřednictvím jazyka, ale v sepětí s územím českého státu v hranicích historických českých zemí, pro něž si přívrženci bohemismu přáli více autonomie, ovšem bez redukce českých zemí na („český“ nebo „německý“) jazyk a národ.

²² *Lumír* II, 1861, s. 63.

²³ V dané době například Leopold hrabě Thun z Hohensteina (1811–1888, žák Bernarda Bolzana, přívrženec kulturní autonomie, v roce 1848 český místodržitel, od roku 1849 ministr školství ve Vídni, od roku 1860 politicky aktivní v Praze), který dal „podnět, aby se ve Stavovském divadle prozatím též opět ve čtvrtek po česku hrálo“ (*Lumír* II, s. 113), nebo Jan Nepomuk hrabě Harrach z Harrachu (1828–1909, viz níže), který 10. února 1861 vypsál „dvě ceny po 600 zl. rak. č. na dvě dvouaktové opery a dvě ceny po 200 zl. rak. č. na české k nim texty, z nichž jedna měj základ historický z dějin koruny České a druhá obsahu veselého, (...) z národního života českoslovanského v Čechách, na Moravě nebo ve Slezsku“ (*Lumír* II, s. 186).

²⁴ Takto deklarativně např. Josef Mathias Thun (1794–1868), jeden z překladatelů Hankova „vynálezu“ do němčiny, který byl aktivní v hnutí za politickou autonomii českých zemí, zalekl se však radikalizace českého národního hnutí, resp. radikalizace hnutí ostatních slovanských národů, a stáhl se do Salcburku. K Thunovi srov. např. STEFFEN HÖHNE, (2000, s. 634).

²⁵ *Lumír* 12, 1862, s. 645.

v *Lumíru*, „předseda, J. J. kníže z Švarzenberka již dříve se poděkoval, bude nyní Palacký úřadovat co předseda [výboru]“.²⁶

A tak praví-li se v *Lumíru*, že skonu „zvěčnělého výtečníka“²⁷ želel „celý národ, smutek jest všeobecný!“²⁸, pak se tím nemyslí zemský, ale výhradně jazykový národ, jehož „mnohost“ byla podle referenta *Lumíru* „dokázána“ masovou účastí při Hankově pohřbu, přičemž – jak jsme viděli – se pohřbu zúčastnili nejen čeští aktivisté. Zmíněným účastníkům průvodu z vyšších vrstev šlo také asi spíše o projev úcty k významnému muži Muzea, zostuzenému nedlouho předtím veřejným sporem o *Rukopisy*, který sice „hlavně jen pro jeden z obou národních kmenů v ní [v zemi] přebývajících účinkoval, skvělost působení jeho předce celé zemi ke cti a k oslavě“ sloužila. Vždyť tuto úctu mu za jeho dílo, tvrdí nekrolog, projevovaly i „korunované hlavy.“²⁹

A třebaže se samotný pohřeb obešel bez účasti korunovaných hlav³⁰, nelze přehlédnout, jakou pozornost věnuje *Lumír* zádušním mším a tryznám v hlavních městech evropských monarchií – ve Vídni,³¹ Budíně a Pešti,³² Petrohradě,³³ Paříži,³⁴ Záhřebu,³⁵ Cetinji (Černá Hora), kde se panychidy zúčastnil i „kníže Nikolaj se dvorem svým, senát, pak vojvodové a kapitáni veškerého lidu Černé Hory a Brd“³⁶ – a jak velký důraz *Lumír* klade na mnohost překladů i mezinárodní (německé!) uznání Rukopisu královédvorského:

²⁶ Tamtéž, s. 646. Karel ze Schwarzenbergu (1824–1904), přívrženec české politické autonomie v rámci habsburské říše, otec Karla ze Schwarzenbergu (1859–1913). Z výboru ovšem odešel na nátlak Vídně. K Národnímu divadlu srov. Marek (2004). – Jan Nepomuk Harrach z Harrachu (1828–1909) podporoval český jazyk a částečně i české národní hnutí zvláště v době, kdy pobýval ve Vídni (srov. též pozn. 23)

²⁷ *Lumír* II, 1861, s. 86.

²⁸ Tamtéž, s. 61.

²⁹ Tamtéž, s. 62.

³⁰ Státního či spíše polostátního pohřbu se česká veřejnost dočkala až po úmrtí Palackého v roce 1876, kde armádu nahradilo Sokolstvo (*Sokol* založil Miroslav Tyrš, rozený Friedrich Tirsch (1832–1884), v roce 1862, inspirován příkladem Friedricha Ludwiga Jahna a jeho národně tělocvičného hnutí, jež se zrodilo v kontextu vlasteneckých válek proti Napoleonově Francii) a ozbrojené městské sbory. Podle Kořalky byl pohřeb Palackého vnímán ve své době jako největší pohřeb od pohřbu Karla IV. v roce 1378, kterážto srovnání je zajímavé spíš s ohledem na snahu včlenit Karla IV. do české národní tradice. Viz JIŘÍ KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876)*, Praha 1998, s. 539, a JIŘÍ RAK, *Pohřeb jako národní manifestace*, in: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, (edd.) HELENA LORENZOVÁ – TAĀANA PETRASOVÁ, Praha 2001, s. 56–64.

³¹ *Lumír* II, 1861, s. 91.

³² Tamtéž, s. 112.

³³ Tamtéž, s. 184.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž, s. 91.

³⁶ Tamtéž, s. 209.

„Máme překlady Kralodvorského rukopisu velkoruské od Šiškova a Mikuláše Berga, též dvě [dva] maloruské od Sřezněvského a Halka, polský od Luciana Siemieńského, lužickosrbský od Smolera a Jordána, tři horvatské od Ternského, od Stanka Vraza a Ignatia Berlice, dva srbské od Hadžice a Slavka Zlatojeviće, slovinský a bulharský od nejmenovaných, dva anglické od Johna Bowringa a Vratislava, jeden danský od P. L. Möllera, jeden vlamský od Idy z Düringsfeldu, vlaský od prof. Francesconiho, tři francouzské od Edgara Quineta, Eichhoffa a Idy z Düringsfeldu, pět německých od Václava A. Svobody, Josefa Matyáše hraběte Thuna, od Siegfrieda Kappera, od Morice Hartmanna a Josefa Wenziga.“³⁷

„Sám Goethe spravedlivě uznal velikou cenu rukopisu toho a jeden z hlavních náčelníků romantiků Německých, Bedřich baron de la Motte-Fouque, věnoval pěknou, obšírnější báseň rukopisu Kralodvorskému a šťastnému jeho nálezci.“³⁸

Jako by nešlo jen o uznání Hanky, ale v jeho díle i o mezinárodní uznání českého národa, podobně jako u jeho pohřbu nešlo jen o uctění jeho památky, ale také – nebo především – o jazykově národní demonstraci mnohosti českého národa.

Že šlo o jazykově národní demonstraci, je ovšem nábíledni. Je to vidět třeba na ústřední roli polygloty *Rukopisu královédvorského*³⁹, „svatého písma“

³⁷ Kralodvorskaja rukopis': sobranije drevnich češskich epičeskich i liričeskich pjesen'. Překlad z češtiny od N. Berga, Praha: V. Hanka 1851; Królodworski rękopis: zbiór staro-czeskich bohatyrskich i lirycznych śpiewów. Překlad z češtiny od Lucyana Siemieńského, Praha: V. Hanka 1852; Kralo-dwórski rukopis: zebrane lyricko-epicke pesnje a spewy. Překlad z češtiny od J. E. Smolerja, Praha: V. Hanka 1852; Kraljodvorski rukopis: sabranje vitežkih i drugih starinskih pesamah. Překlad z češtiny od Ignatiuse Berlice, Praha: V. Hanka, 1852; Bowringova recenze Jungmannovy Historie literatury české aneb soustavný přehled spisů českých, s krátkou historií národa, osvícení a jazyka in Foreign Quarterly Review (1823) a jeho Cheskian Anthology: Being a History of the Poetical Literature of Bohemia, with Translated Specimens, London 1832; A. H. Wratislaw, Lyra Czecho-slovanská – Bohemian Poems, Ancient and Modern, London: John W. Parjer, West Strand 1849; Rukopis Kralodvorský, i jiné výbornějsie národnie spěvopravné básně: slovně i věrně v původniem starém jazyku, s připojeniem německého přelozenie = Königinhofer Handschrift, Sammlung lyrisch-epischer Nationalgesänge. Přeložil Václav Svoboda, Praha: Hanka 1847⁹, 1851¹⁰), Joseph Mathias von Thun: Gedichte aus Böhmens Vorzeit. Verdeutschet von Joseph Mathias von Thun und mit einer Einleitung von P. J. Šafařík und Anmerkungen von F. Palacký. Prag: J. G. Calve'sche Buchhandlung, Friedrich Tempky 1845; Die Handschriften von Grünberg und Königinhof: Alt-böhmische Posien aus dem IX. bis XIII. Jahrhundert. Von Siegfried Kapper, Prag: Carl Bellmann 1859. Viz *Lumír* II, 1861, s. 134. Srov. též LADISLAV NAZDAŘIL, Česká poezie v německých překladech, Praha 1985.

³⁸ *Lumír* II, 1861, s. 87.

³⁹ Jde vlastně o parafrázi Jungmannova pohřbu v roce 1847, kde byla rakev ozdobena exemplářem Jungmannova velkého Česko-německého slovníku. I zde byly hlavní relikvií kniha, písmo, jazyk. A také v jeho případě provázela hlavní pohřeb vlna zádušních mší v městech s českou většinou, které měly koncem čtyřicátých let národně mobilizační

národně uvědomělých Čechů, která symbolizovala český jazykový národ a jeho snahu o kulturní a politickou emancipaci a autonomii, nebo na opakovaném zdůrazňování českých zpěvů během obřadu: v nádvoří muzea i pod Vyšehradem. Hankův pohřeb také vcelku logicky mířil „k Slovanům“, klášteru založenému Karlem IV. pro chorvatské benediktiny se slovanskou liturgií, a poté na „starožitný Vyšehrad“, tedy místo spjaté s kořeny české (slovanské) státnosti a sídlem prvního českého krále. Hanka byl tedy pohřben, jako by byl král, poblíž ostatků krále Vratislava (vládl v letech 1061–1091, od roku 1085 jako král český a polský; podporoval staroslověnskou liturgii, v níž viděl mj. prostředek politické expanze směrem na východ) a přemyslovských knížat v doložené, ale nenalezené kryptě ve vyšehradské katedrále. Vyšehrad je spojen také s mytickou kněžnou Libuší, jak je zmiňována v Rukopisech⁴⁰, a králem Karlem IV. (v roce 1347 byl jako Karel I. korunován na českého krále), podle jehož nařízení měly korunovační ceremonie českých králů začínat právě zde; Karel IV. dal také Vyšehrad přestavět a nově opevnit.

Velmi subtilní je v tomto ohledu role vavřínu, symbolu vítězoslávy, který ve své době mohl odkazovat nejen ke slávě, ale také ke slovanství, odvozovanému etymologicky – vedle „slova“ a „slobody“ / „svobody“ – také od „slávy“ (na obdobné sémantice staví i štuková výzdoba stropu Primátorského sálu v Obecním domě nebo věnce a ratolesti v rukou bohyň vítězství na střeše českého Národního divadla, kde se vavřín kombinuje s lípou). Slovanský charakter pohřebního ceremonielu podtrhly také znak a heslo rytířů Řádu sv. Vladimíra na pohřebním voze, což mělo svou logiku i symboliku. Václav Hanka byl totiž „komendorem Ruského řádu sv. Anny druhé a rytíř řádu sv. Vladimíra třetí třídy“⁴¹. Je symbolické, že řády rakouské při pohřbu takto zviditelněny nebyly a nebyly explicitně zmíněny ani v Hankově nekrologu. Hankovo slovanství nekrolog zdůrazňuje také konstatováním, že „poslední slova, která (Hanka) pronesl, byla v ruštině.“⁴² „Nad ztrátou tak velikou“ pak nikoli náhodou „zatruchlilo celé Slovanstvo vůbec,“⁴³ jak to tematizuje i výše citovaná báseň Františka Schwarze.

Velmi instruktivní je detailnější pohled na to, kdo se vlastně skrývá za absolutně užitými kategoriálními výrazy „Slované“ či „Slovanstvo“. V případě

charakter, na rozdíl od Hankova pohřbu však po „zmrazení“ revoluce 1848 zůstalo jen u pohřebního rituálu a zádušních mší. Viz. J. RAK, *Pohřeb jako národní manifestace*.

⁴⁰ K Vyšehradu, Libuši a Slavínu srov. detailněji V. MACURA, *Znamení zrodu; Týž, Český sen*; MAREK NEKULA, *Die deutsche Walhalla und der tschechische Slavín*, brücken N. F. 2003, s. 9–10, 87–106, aj.

⁴¹ *Lumír* II, 1861, s. 62

⁴² Tamtéž, s. 134.

⁴³ Tamtéž, s. 93.

zádušní mše, kterou zorganizovali „Slované v Paříži“,⁴⁴ šlo ve skutečnosti o usedlé Čechy Josefa Václava Friče (viz výše) a krejčovského mistra Hulka. Také v případě odkazů na Černou Horu, Záhřeb, Moskvu a Petrohrad (a platí to i pro Budín, Pešť a Vídeň) nejde – až na Černou Horu – o projev účasti vládnoucích elit sídlících v hlavních městech a reprezentujících celý stát (bibliografické odkazy viz výše), jak sugeruje synekdochický význam označení hlavních měst, ale výhradně o aktivitu českých usedlíků, resp. tamních českých studentů. Zármutek „Slovanstva“ i účast „Evropy“ jsou tak zcela v rukou českých aktivistů. Označení evropských měst se tedy vztahuje – atypicky a vědomě sémanticky vágně – k velmi úzké a specifické části jejich (přechodných) obyvatel. Místo obvyklé synekdochy „část za celek“ (hlavní město za zem) tu tak máme co do činění se synekdochou „celku za část“ (město za jeho (neusedlou) menšinu). V případě Slovanstva jsou pak představitelé české menšiny v hostitelské „slovanské“ zemi prezentováni jako tamní Slovanstvo.

Obdobnou hru hrají aktivisté české myšlenky i v případě teritoria českých zemí, když se připojují k výzvě *Lumíru*, že „po celé vlasti (se mají) odbývatí requie za Hanku“⁴⁵. *Lumír* na oplátku přináší referáty o tryznách a zádušních mších v jednotlivých městech.⁴⁶ Tyto „vzpomínkové akce“ a rekvie za Hanku měly dokumentovat skutečnost, že celá země a její obyvatelstvo – lid – se hlásí k jazykově národní agendě reprezentované Hankou. „Česká“ města se totiž na stránkách *Lumíra* propojovala v národní teritorium. Zvláštní pozornost platila – a to nejen v tomto kontextu – městům a obcím s politickou převahou německého měšťanstva a v dominantně německých či smíšených oblastech nebo na jazykové hranice, protože český jazykově národní program se nespokojoval s vnitřní jazykovou hranicí, ale promítal národní program kromě času také do prostoru a vznášel tak nárok na celou zemi až po zemskou hranici.⁴⁷ Toto vystoupení tak lze

⁴⁴ Tamtéž, s. 112, 184

⁴⁵ Tamtéž, s. 65.

⁴⁶ Jsou to Praha, Písek, Jičín, Hradec Králové, Jaroměř, Česká Skalice, Budějovice, Roudnice nad Labem, Nová Paka, Litomyšl, Tábor, Klatovy, Čáslav, Mšeno, Dobříš, Děčín, Nové Město nad Metují (s. 91), Dolenní Bousov (s. 92), Turnov (s. 92), Slaný (s. 93), Brno (s. 112), Prosek (s. 113), Chrudim (s. 115), Pardubice (s. 115), Nový Bydžov (s. 116), Kutná Hora (s. 116), Malešov (s. 116), Jindřichův Hradec (s. 117), Kladno (s. 117), Ledec (s. 139), Česká Skalice (s. 140), Tuchoměřice (s. 140), Pelhřimov (s. 162), Beroun (s. 162 n.), Bavorov (s. 163), Třeboň (s. 164), Houstoň u Prahy (s. 164), Hlinsko (s. 188), Rožmitál (s. 188), Kladno (s. 233) aj.

⁴⁷ O dvacet let později je národní, jazyková hranice – třeba poutí slovanského hrdiny zachycenou na lunetách ve foyer Národního divadla – v představovém světě „Čechů“ již jednoznačně „vevyprávěna“ (druhá luneta se ostatně jmenuje Vypravování) nikoli na vnitřní jazykovou, ale na zemskou hranici. První luneta „Stráž na Pomezí“ hranici explicitně tematizuje, další lunety, jejichž spojovacím článkem je v mánesovské stylové

chápat jako jednu z demonstrací za národní rovnoprávnost a nedělitelnost Čech a českých zemí, jež byla Čechům (Schmerlingovou) ústavou z 26. února 1861 upřena.

Dobrym příkladem boje o vytvoření českého prostoru a synekdochického předefinování města jako „českého“ města pouze s ohledem na jednu – i když většinovou – část jeho obyvatel, jsou vedle Prahy třeba Pardubice, ve kterých v rámci předvolební agitace proběhlo slavné rekviem za Hanku a o nichž se v souvislosti s výsledky komunálních voleb (přičemž v březnu se konaly také volby do zemských sněmů) praví:

„Volby, u kterých včera vážený měšťan pan Bubeník za purkmistra zvolen a do rady obráni mužové rázní, jako pp. V. Menšík, L. Werner a V. Hulata, byla spojena s hudbou. (...) Národní strana nabyla u nás úplného vítězství a jím převahy. Nyní utichnou ony krkavčí hlasy, které Pardubice mermomocí za město poločeské poloněmecké prohlašovaly: dokázáno nyní, že jest české, a co takové bohda brzy skutky vydatnými se osvědčí.“⁴⁸

A podobně jako měly být výsledky voleb v Pardubicích důkazem českosti celých Pardubic, měla být vlna rekviem důkazem českosti celých Čech, resp. českých zemí. Zádušní mše mají příznačně – i díky referátům v *Lumíru* – ritualizovaně jednotný ráz, který jmenováním městské reprezentace a ostatních vrstev podtrhuje jednomyslnost vota pro český národní program:

„Z Pardubic (...) Okolo katafalku, na němž u prostřed věnce slovanským trikoloem ozdobeného ‚Králdvorský Rukopis‘ se nacházel, stálo v kruhu asi třicet mladších měšťanů se svícemi, mimo to stálo šestnáct měšťanů v řadě z rozžatými pochodněmi u prostřed kostela. C. k. úředníci, městská rada, učitelstvo a žakovstvo, jakož i mnoho nábožného lidu se četně shromáždilo (...). Národní živel, dlouhým utlačováním s jisté strany v stínu odpočívající, počíná krásně vystupovati, českých časopisů mnoho se zde odebírá a pilně čte.“⁴⁹

Obdobným způsobem byly zádušní mše a tryzny v parafrázi pražského pohřbu inscenovány i v ostatních městech (Jindřichově Hradci, Novém

konvenci pojatý slovanický hrdina v bílo-červeném oděvu (podnebí lunet je modré), ji vymezují v zemském smyslu: Domažlice, Zřídla, Rudohoří, Průmyky severní, Jizera, Boj se saní, V Krkonoších, Dvůr Králové... Národ, chápaný sice jazykově, ale promítaný též do nárokovaného prostoru, je v představovém světě 19. století také tmelem spojujícím zemi, přesněji řečeno české země, v jeden celek, jak je to dobře vidět v propojení zemských znaků dedikačním nápisem „Národ sobě“ na modrém podkladě pod tympanonem nad jevištěm Národního divadla. Při takové koncepci historického území českých zemí jako jazykově národního teritoria jsou Němci odsouváni do role infiltrovaných imigrantů. K promítnutí národa do prostoru srov. např. M. NEKULA, *The Divided City*; TÝŽ, *Tschechische Pantheons im europäischen Kontext*, Jahrbuch für Europäische Ethnologie 4, 2009, s. 29–52.

⁴⁸ *Lumír* 11, 1861, s. 235 n.

⁴⁹ Tamtéž, s. 115.

Bydžově, Kutné Hoře...), z nichž máme detailnější popis zádušních slavností. I přes drobné variace – v Třeboni se barvy přenášejí i na oblečení přítomných dívek,⁵⁰ ve Vídni je Hankovo jméno vyvedeno také „literami staroslovanskými,⁵¹ apod. – jsou těmto zádušním mším společné: demonstrace „mnohosti a horlivosti naší“, reprezentované všemi sociálními vrstvami i věkovými kategoriemi s důrazem na měšťanskou elitu a mladou generaci, která představuje budoucnost národa; důraz položený na slovanství (češství) např. barevnou symbolikou či volbou jazyka a písma; akcentuace Hankova jazykově národního odkazu buď polyglotou Rukopisu nebo – jako v Hlinsku – přímo citátem Hanky, který se později objeví jako epitaf i na jeho náhrobku na Vyšehradě: „Národy nehasnou / Dokud jazyk žije!“⁵²; snaha mobilizovat neprobuzené nebo nerozhodné: „Doufám, že smutná tato slavnost mnohého dosud neprobuzeného ducha oživila, a mnohého opět v lásce k národu a vlasti utvrdila.“⁵³

Hanka tak národ „krší“ i svou smrtí, což znamená, že v očích samotných aktérů národ vzkříšen ještě zdaleka není. Národní vystoupení během Hankova pohřbu ostatně *Lumír* označuje jako „za naší paměti nevidaný úkaz“. Jistou nesamozřejmost národního programu na počátku šedesátých let dokládá – zástupně za jiné české oblasti a města, která se k Hankovi manifestačně nepřihlašovala – i popis rekvie za Hanku v Pelhřimově:

„Bohužel, byl to smutný, velmi smutný pohled, a mnohému z nás kanuly opravdově po obličejí hořké slze, a to z dvou příčin: nad ztrátou vlasti české nejpřímnějšího otce, a nad netečností zdejšího českého měšťanstva! Neb, vyjmouc mládež, nezmlím se, když počet službám božím přítomných asi na třicet udám; lavice skoro prázdný, a kostel pustý; a rmoutilo nás to tím více, an ze všech končin vlasti naší tak skvělé oučastenství se dělo, kdežto u nás – skoro pražádné.“⁵⁴

Potřeba posílení národního programu mimo centrum – a platí to ve smyslu teritoriálním i sociálním – motivovala očividně i redakci *Lumíra* k výzvě šířit Hankův odkaz za hranice Prahy prostřednictvím zádušních mší. K jeho zvnitřnění má přispět i v úvodním citátu zmíněné „rozdávání“ tklivé básně Jahnovy, ražba památního (měděného) pohřebního žetonu s podobiznou „našeho“ Hanky,⁵⁵ odlitky sošek nadaného sochaře Tomáše/

⁵⁰ Tamtéž s. 164. K oděvní symbolice zvláště v období po roce 1848 století obecně srov. IRENA ŠTĚPÁNOVÁ, *Oděvní symbolika jako komunikační prostředek české vlastenecké společnosti*, in: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, (ed.) KATEŘINA BLÁHOVÁ, Praha 2002, s. 83–91.

⁵¹ Tamtéž, s. 141

⁵² Tamtéž, s. 188

⁵³ Tamtéž, s. 116

⁵⁴ Tamtéž, s. 163

⁵⁵ Tamtéž, s. 91

Thomase Seidana (1830–1890)⁵⁶ a zhudebnění a vydání Hankových básní,⁵⁷ přičemž všechny tyto artefakty jsou určeny pro potřebu mimo samotný veřejný prostor. Za velmi obratné je považováno spojení dvou písní Hankových (...) se znárodnělou *Kde domov můj* (pozdější česká hymna) v tisku *Pochod smuteční*, jehož vinětka „představuje truchlícího pěvce Lumíra, za nímž v pozadí staroslavý Vyšehrad k oblakům se vypíná. Do tří věnců, z ratolestí vavřínových, dubových a z růží uvitých, vepsány jsou azbukou psaná slova ‚sláva, polza, čest‘. [Věnce se objevily na Hankově pohřbu.] Čistý výnos určen k zřízení pomníku slavnému Váceslavu Hankovi.“⁵⁸

Neméně „obratné“ se z pohledu národní agitace s odstupem času jeví ikonografické napojení tehdy zpustlého „slovanského“ Vyšehradu (v té době ještě samostatné obce) na pražský veřejný prostor (v té době demograficky a stavebně spíše ještě ambivalentně zemsky patriotický), v němž je národní ikonografie od šedesátých let dále rozvíjena. A příklad pohřbu takové autority, jakou Hanka, svým dílem zprostředkovaně spjatý také s Vyšehradem, ve své době byl, vedl k založení národního pohřebiště a pantheonu, Slavína, nikoli na Olšanech, ale právě zde.

Hankův pohřeb a multimodální vzpomínka na jeho dílo přitom na jedné straně nepochybně navazují na způsoby a prostředky, jež se osvědčily v rámci náboženské vzpomínky na zázraky Panny Marie a svatých (procesí s písněmi, vytvoření sakrálního prostoru pro uložení relikvií a upomínek na svaté ve veřejném prostoru i mimo něj, odlévání sošek a výroba přívěsků, ražení pamětních mincí, skládání básní a písní, tisk vinět a obrázků apod., jež se stávají součástí privátní sféry), na druhé straně v relativně svobodných podmínkách perfekcionizují manifestační národní pohřeb a stávají se do budoucna modelem programatického vzpomínání národního, jehož jednotlivé aspekty se ritualizují: mnohost naše, jazyková symbolika, trikolory, hořící pochodně, Vyšehrad, rozdávání básní, idea spolku pro zřízení pomníku, sbírková činnost ustavující kolektiv apod.

První ze známých osobností, které Hanku na Vyšehrad, v té době ještě zpustlý, následovaly, byla Božena Němcová (1820–1862). Její pohřeb byl ovšem – šlo „jen“ o ženu – podstatně skromnější, s důrazem kladeným na účastnice:

„Pohřeb Boženy Němcové ukázal opět, jaké množství citelů měla zvěčnělá spisovatelka neboť neprovázelo ji méně lidu než velkého Šafaříka. Před rakví, kterou zdobilo mnoho věnců s fábory dvoj- a trojbarevnými,

⁵⁶ Tamtéž, s. 114

⁵⁷ Tamtéž, s. 210

⁵⁸ Tamtéž, s. 161.

kráčeli členové spolku „Hlahol“⁵⁹ s vážným zpěvem. Z věncův jeden byl poslán od hraběnky Eleonory z Kounic, rozené Voračické z Paběnic, která Boženě často dobře činila a se zvláštním zalíbením její román „Babička“ do němčiny přeložila. Vedle rakve a za rakví nesli studující a černě oděné dívky pochodně a za rodinou zarmoucenou kráčelo víc dám v smutečných šatech, v čele jejich J. J. paní kněžna Johanka z Thurnu a z Taxisu. Slavný průvod bral se na Vyšehrad, veden panem kanovníkem Štulcem⁶⁰ s četnou assistencí. Když na hřbitově starodávném při kmitu pochodní Boženu kladli v hrob, nad kterým za nedlouho povstati musí pomník důstojný takové výtečnice, zpíván vážný sbor „Otče náš“ od Bradského. Při pohřbu rozdáno množství výtisků básně příležitostné od Jiljího Jahnna.⁶¹

Také v případě Hanky bylo od počátku jasné, že takový „výtečník“ si zaslouží víc než Seidanovy přenosné pomníčky pro domácí salony.⁶² *Matice česká* tak už v době Hankova pohřbu deklarovala, že bude shromažďovat příspěvky na Hankův pomník,⁶³ a první sbírky „ve prospěch pomníku Hankova“⁶⁴ proběhly už během zádušních mší:

„S jakým účastenstvím se setkává zřízení pomníku V. Hankovi, dosvědčují nejen dobrovolné sbírky, nýbrž i besedy, plesy, divadelní představení a jiné zábavy v československých zemích, jejichž čistý výnos, k tomuto šlechetnému účelu věnován jest.“⁶⁵

Tento způsob výběru prostředků se ritualizuje a slouží spíše ustavování

⁵⁹ Založen roku 1861. V letech 1863–1865 vedl spolek skladatel Bedřich Smetana (1824–1884), jehož národní aktivity začínají právě rokem 1861.

⁶⁰ Václav Svatopluk Štulc (1814–1887), katolický kněz, od roku 1860 kanovník a od roku 1870 probošt kapituly na Vyšehradě. Zúčastnil se živě českého národního života, v roce 1848 jako člen Národního výboru či účastník Slovanského sjezdu. Propagátor cyrilometodějské tradice. Psal básně, překládal z polštiny (A. Mickiewicz, N. Krasiński) a angličtiny. Zasloužil se o myšlenku českého Slavína na Vyšehradě.

⁶¹ Viz. *Lumír* 12, 1862, s. 118. Jiljí Vratislav Jahn (1838–1902). Srov. BEDŘICH PEŠKA – JILJÍ VRATISLAV JAHN, *Naše mohyly: památka výtečníkům československého národa*, Praha 1861.

⁶² Salony, v nichž se stýká svět privátní a svět veřejný a které představují alternativu feudálního a ceremonielem spoutaného dvora bez možnosti sociální mobility, zrodily podle Habermase moderní veřejnost, viz. JÜRGEN HABERMAS, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge 1989 (německé vydání *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Neuwied 1962). K českým salonům 19. století srov. *Salony v české kultuře*, (edd.) HELENA LORENZOVÁ – TAĀNA PETRASOVÁ, Praha 1999. K adaptaci Habermasovy teorie na 19. století srov. GEOFF ELEY, *Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century*, in: *Habermas and the Public Sphere*, (ed.) CRAIG CALHOUN, Cambridge – London 1992, s. 289–339. K roli médií při utváření moderní veřejnosti srov. NICHOLAS GARNHAM, *The Media and the Public Sphere*, in: *Habermas and the Public Sphere*, (ed.) C. CALHOUN, s. 359–376.

⁶³ *Lumír* 11, 1861, s. 90.

⁶⁴ Tamtéž, s. 117.

⁶⁵ Tamtéž, s. 161.

kolektivu, než že by – podobně jako v jiných případech – přinesl dostatečný výnos. Každopádně výnos není takový, aby stačil na financování adekvátního pomníku. Odhalení kovové podobizny a pamětní desky na Hankově rodném domě v Hořiněvsi dne 7. září 1862⁶⁶ každopádně nenaplnilo potřeby uvědomělé české veřejnosti, vždyť v Hankově případě se od začátku mluvilo o uložení v národní svatyni Slavín,⁶⁷ která ovšem v té době ve funkční podobě neexistovala, respektive od počátku se myslelo přinejmenším na zřízení důstojného pomníku na Vyšehradě, s nímž bylo prostřednictvím Rukopisů Hankovo dílo spjato.

Byl to podle všeho právě pohřeb Václava Hanky na vyšehradském hřbitově, který rozhodl o tom, že místem národního Slavína bude právě Vyšehrad.⁶⁸ Po neúspěšném pokusu o zřízení národního Slavína v Tupadlech u Liběchova⁶⁹ se přitom v šedesátých letech debatovalo o zřízení národního Slavína na jiných místech, třeba „na Volšanském poli“.⁷⁰ Dokonce i v kontextu *Svatoboru*, jenž ve své době vznikl – ač se to v retrospektivě již nemusí takto jevit⁷¹ – mj. i kvůli uctění Hankovy památky, se Slavín zprvu

⁶⁶ *Lumír* 12, 1862, s. 838.

⁶⁷ *Lumír* 11, 1861, s. 86–87. Význam tohoto českého novotvaru vzniklého kolem roku 1800 podle starých slovtvorných vzorů (Dobrovský ho v roce 1806 užívá jako název pro německy tištěný časopis *Slawin*) je možno vidět jako sémantickou analogii k „německé“ *Walhalle* v Řezně chápané jako místo shromáždění (zasloužilých, slavných) Germánů/Němců. Odkazy na literaturu k etymologickému výkladu srov. M. NEKULA, *Die deutsche Walhalla und der tschechische Slavín*, s. 9–10, 87–106.

⁶⁸ V Máchově *Pouti krkonošské* (1833) je Vyšehrad začátkem 19. století vyličen jako „pustý“, přičemž zřícenina v Máchově básni *Cesta z Čech* je metaforou „české země“, v níž se reflektuje specificky české romantické napětí mezi slavnou minulostí a pustou krajinnou přítomností; k motivu zříceniny srov. ZDENĚK HRBATA, *Romantismus a Čechy*, Jinočany 1999, s. 36. Také v povídce *Innocens* (1865) od Ferdinanda von Saar (1833–1906), který Prahu poznal počátkem šedesátých let 19. století, se Vyšehrad jeví spíše nehostinně.

⁶⁹ Srov. např. M. NEKULA, *Die deutsche Walhalla und der tschechische Slavín*, a TÝŽ, *Tschechische Pantheons im europäischen Kontext*. Tam i další odkazy.

⁷⁰ Viz *Lumír* 11, 1861, s. 211. Podle všeho míněny Olšanské hřbitovy, v té době nejfrekventovanější pražský hřbitov, na němž je ovšem pochována řada významných českých obrozenců a osobností, jako Karel Havlíček Borovský, František Ladislav Čelakovský, Karel Jaromír Erben, Josef Jungmann aj. Ač byla Olšanským hřbitovům i architektonicky věnována značná pozornost, nebyla zde národní symbolika nikdy rozvinuta tak jako na Vyšehradě. To má své dobré důvody. Jednak jde o centrální pražský hřbitov, který pokrývá potřeby pozůstalých bez ohledu na jejich politickou a národní orientaci, jednak tato lokalita není spojena s královským pohřebištem a zakladatelským mýtem o Praze, symbolem české či československé „slávy“.

⁷¹ V retrospektivě roku 1911 se význam Hankova pohřbu pro Svatobor a Slavín na Vyšehradě již nejvíce tak naléhavý, což je ovšem dáno i tím, že debatou v osmdesátých letech 19. století Rukopisy ztratily na významu a tím vyprchal jak zakladatelský význam osobností s nimi spojených, tak zčásti i jejich symbolika; nakonec nebyl realizován ani pomník Libuše, plánovaný na Letné. Srov. *Památník Svatobora 1862–1912. Zpráva výroční za rok 1911*, Praha 1911, s. 30 nn.

spojoval s různými lokalitami: Vyšehradem, Levým Hrádkem (Hradcem), Žižkovem, Šárkou⁷² apod. Výčet lokalit už ovšem ukazuje posun k lokalitě významné z hlediska národního, snahu o vytvoření sakrálního prostoru spojeného s národním mýtem, což Olšany nemohly nabídnout.

Svatobor, pracující pod spolkovým heslem „Pomáhej, osvěcuj, pamatuj“, chtěl ovšem podpořit vznik pomníků s jazykově národní symbolikou i na jiných místech Prahy. Do té doby byla totiž česká národní symbolika v Praze přítomna pouze přechodnými instalacemi a inscenacemi, zatímco zemsky patriotická a prodynastická symbolika byla v pražském veřejném prostoru již trvale zakotvena – představovaly ji např. též jazykově ambivalentní pomník Karlu IV. z roku 1848 s latinskými nápisy, pomník Františku I. z roku 1850 nebo pomník Radetzkému z roku 1859, jehož odhalení se zúčastnil sám císař s chotí. Tyto pomníky odlité z ušlechtilého kovu (korespondující obsahově s oficiálním veřejným diskurzem kontrolovaným vládnoucími vrstvami) v duchu Wortmanovy teze⁷³ o reflexi sociální hierarchie v městském či sídelním prostoru navíc obsadily komunikačně centrální pražská veřejná prostranství.⁷⁴

Českými národními symboly byly naopak vyzdobovány sály při tanečních bálech, besedách a jiných veřejných příležitostech:

„Mnoho let uplynulo, co jsme neviděli v Praze tak skvělou národní slavnost, jako byla letošní velká beseda na Žofině. (...) Mezi velkým a malým sálem byla podle sebe poprsí Josefa Jungmanna a Karla Havlíčka Borovského. (...) Uprostřed některých allegorických postav stála na hlavním místě socha Čechie s věrným svým lvem a na stěnách vynikalo několik reliefů ve formě medaillonů s poprsím (...) krále Jiřího v životní velikosti a vyvedení velmi zdařilého.“⁷⁵

⁷² *Lumír* 12, 1862, s. 695.

⁷³ Srov. RICHARD S. WORTMAN, *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy*, 2 vol., Princeton – Oxford 2000.

⁷⁴ Zajímavý je v této souvislosti pomník Studentstva pražského, jehož iniciátorem byl snad Pavel Alois Klar a který provedl Josef Max (1804–1855). Původně měl být instalován v souvislosti s oslavami 500. výročí univerzity a 200. výročí hrdinné a vítězné obrany Prahy před Švédy v roce 1648, jeho umístění na nádvoří Klementina se nicméně pozdrželo až do 24. září 1863. V publikaci z roku 1864 jej její autor P. J. Š. rekoduje jako všeobecný památník legiím studentským, přičemž v nestránkovaném prologu se o studentech a jejich vystoupení v roce 1848 praví: „byli nejprvnějšími a nejstatečnějšími nejen buditeli, abych tak řekl, nýbrž i obhájci znovuzrozené svobody a národního života českého.“

⁷⁵ *Lumír* 11, 1861, s. 114. Josef Jungmann (viz níže). – Karel Havlíček Borovský (1821–1856), satirický básník, spisovatel a novinář. V roce 1848 založil *Národní noviny* a stal se blízkým spolupracovníkem Františka Palackého (viz výše). Byl agilním a svým způsobem i radikálním politikem, třebaže se pohyboval v zákonném rámci. V roce 1850 založil časopis *Slován*, v následujícím roce však státní moc vydávání zastavila. Havlíček byl deportován do nuceného exilu v Brixenu mimo území českých zemí. V roce 1856 se vrátil do Prahy a téhož roku zde zemřel. – Král Jiří: Jiří z Poděbrad (1420–1471) byl aristokrat, který

„Ples českých právníků, dle očekávání, skvěle vypadl, ano byl bez odporu nejskvělejší veřejný ples letošního masopustu. (...) Ve velkém (sále) byly sochy Vlasty, Havlíčka, Jungmanna; v malém poprsí Karla, Přemysla Otakara a nad nimi socha Spravedlnosti. (...) Krásenky (dámy) naše vynikaly spanilostí a vkusným oděvem; z větší části objevily se tu v národních barvách a šněrovačkách.“⁷⁶

Rozdíl mezi prodynastickými pomníky z ušlechtilého a trvalého materiálu (bronzu) v kvalitním uměleckém provedení, umístovanými trvale v centru pražského veřejného prostoru a – jako v případě pomníku Radetzkému – odhalovanými nejvyšším představitelem mocnářství na jedné straně a mobilní pomníky z levného a pomíjivého materiálu (sádra) nejasné umělecké úrovně, umístovanými jen přechodně v prostorách sloužících zároveň velmi specifickým veřejným shromážděním na straně druhé nemohl být větší. To se mělo změnit. Protagonisté národního hnutí – jmenovitě František Palacký a jeho spolupracovníci – si totiž jasně uvědomovali možnosti, které jim veřejný prostor pro národní propagandu nabízel, a usilovali o jeho trvalé ovládnutí. A tak z Hankova pohřbu vzešla myšlenka spolku, který by pečoval o vybudování Hankova pomníku, resp. Slavína, na Vyšehradě a podporoval a koordinoval vznik dalších pomníků, jež by úspěšnou národní manifestaci, která začala Hankovým pohřbem, v městském veřejném prostoru trvale fixovaly. Jak se praví v *Lumíru* z 31. ledna 1861, bylo sice nových pomníků v Praze dost⁷⁷, nešlo ale o pomníky osobností

nicméně nepocházel z královského rodu. V druhé polovině 19. století se stal významným symbolem české liberální a národní politiky, která ve *voleném* českém králi (1458) viděla předobraz ideálu konstituční monarchie se silnou rolí parlamentu a autonomie českých zemí ve vztahu k říši. Jako „husitský“ král navíc představoval v politickém a kulturním diskurzu alternativu ke katolické („německé“ a později rakouské) říši založené na dynastických (nikoli demokratických) principech.

⁷⁶ *Lumír* 12, 1862, s. 212. Vlasta byla jednou z Libušiných družek, jež po Libušině svatbě s Přemyslem, zakladatelem přemyslovské dynastie, ztratily svůj politický vliv. Asociovala Libuši a „rajskou“ dobu její vlády (viz níže). – Karel Havlíček Borovský (viz výše). – Josef Jungmann (viz níže). – Karel IV (viz výše). – Přemysl Otakar I. (jako král vládl v letech 1198–1230) získal královský titul dědičně a posílil politický význam českých zemí. Přemysl Otakar II. (jako král vládl v letech 1253–1278) ovládal také rakouské državy a usiloval o císařskou korunu.

⁷⁷ *Lumír* 11, 1861, s. 139. Vedle nových soch na Karlově mostě (1853 sv. Norbert, Václav a Zikmund/Sigismund, 1858 sv. Václav od Josefa Kamila Böhma) či sochy Karla IV. (1848) (srov. MIROSLAV KUNŠTÁT, *Monumentum fundatoris. Pomník císaře Karla IV. k 500. výročí založení pražské univerzity*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 40/1–2, 2000, s. 39–51; Marek NEKULA, *Prager Brücken und der nationale Diskurs in Böhmen*, brücken N. F. 2004, s. 12, 163–186) stojí za zmínku novogotický památník Františku I. (iniciován roku 1846, instalován roku 1850; František I. panoval v letech 1792–1836, do roku 1806 jako poslední římský císař, po likvidaci Svaté říše římské národa německého Napoleonem mu zůstal v roce 1804 zřízený titul císaře rakouského, na pomníku zobrazen jako český král) nebo pomník Václavu hraběti

angažovaných pro myšlenku jazykového národa. Čeští vlastenci proto v reakci na ně usilovali o zřízení pomníků jazykově národních a v roce 1861 byly s různou intenzitou a úspěchem realizovány sbírky na pomníky Čelakovskému, Štúrovi, Jungmannovi, Komenskému aj.⁷⁸ Některé z pomníků, zvláště mimo Prahu, byly úspěšně instalovány: ve Dvoře Králové socha Záboje (1857), v Litomyšli pomník Přemyslu Otokaru II. (1861) apod. V samotné Praze, jež byla do roku 1859 statisticky⁷⁹ (a do voleb v roce 1861 i na úrovni komunální správy i mocensky) německým městem, byla situace zprvu skromnější.

Pohřeb Boženy Němcové na Vyšehradě v roce 1862 pak oživil příslib vybudovat zde Hankovi adekvátní pomník, a tak týden po jejím pohřbu a téměř přesně rok po pohřbu Hankově bylo veřejně oznámeno plánované založení *Svatoboru*, jehož cílem bylo, jak víme, nejen vztyčení pomníku Václavu Hankovi a založení českého panteonu Slavín, ale také vztyčení národních pomníků s národní tematikou a podpora českých spisovatelů a dramatiků – zkrátka podpora češtiny.⁸⁰ *Svatobor* se tak svým programem vlastně zasazoval jak o jakési permanentní „billboardy“ s národní tematikou situované na frekventovaných veřejných místech, která pomáhaly fixo-

Radetzkému z Radče (1858; Radetzky žil v letech 1766–1858, byl příslušníkem české šlechty, maršálem rakouské armády, vojenským velitelem v Itálii; identifikoval se a byl identifikován s dynastickým chápáním Rakouska). Postava Radetzkého třímá říšskou vlajku a stojí na kulatém štítu neseném příslušníky různých zbraní a potažmo i národů habsburské říše.

⁷⁸ František Ladislav Čelakovský (1799–1852), český básník, slavista, překladatel ruských, srbských, litevských a jiných lidových písní, ale také děl Waltera Scotta či Johanna Wolfganga von Goethe. Pomáhal Bowringovi s překladem *Rukopisu královédvorského* (o sbírce viz *Lumír* 11, 1861, s. 90). – Ludovít Štúr (1815–1856), spisovatel, jazykovědec a politik, vůdčí osobnost slovenského národního obrození a „zakladatel“ moderního slovenského jazyka, politicky aktivní zvláště kolem roku 1848 (o sbírce tamtéž, s. 112). – Josef Jungmann (viz níže), o sbírce tamtéž, s. 330. – Jan Ámos Komenský (viz níže), o sbírce tamtéž, s. 19.

⁷⁹ Srov. GARRY B. COHEN, *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861–1914*, Princeton – Oxford 1981, který popisuje sociální strukturu a rozmístění „Němců“ v Praze. Ukazuje, že „Němci“ jsou sice v určitých městských částech či ulicích zastoupeni více než v oblastech jiných (Staré Město, Malá Strana, Vinohrady, části Nového Města), přičemž v průběhu času dochází k proměnám, ale k vytvoření národních ghett v době, kdy se v 19. století vytváří smysl pro jazykově národní diferenci, v Praze nedochází, jakkoli je patrná snaha o konstrukci a později překonávání hranice mezi „českou“ a „německou“ Prahou.

⁸⁰ *Lumír* 12, 1862, s. 142. O Slavínu srov. M. NEKULA, *Die Deutsche Wallballa; Týž, Tschibschische Pantheons im europäischen Kontext*; ROMAN PRAHL, *Künstlerische Verbindungen zwischen Prag und München um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, in: *Bayern und Böhmen. Kontakt, Konflikt, Kultur*, (edd.) ROBERT LUFT – LUDWIG EIBER, München 2007, s. 205–219. O roli Palackého ve *Svatoboru* srov. J. KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876)*. Srov. též Stanovy *Svatoboru*, Archiv hlavního města Prahy (AHMP), Spolkový katastr, SK Signatura II/0015.

vat jako české teritorium, tak i o podporu české literatury a dramatického umění, jež v divadlech i prostřednictvím recenzí a ukázek v médiích stálo v centru veřejného diskurzu.

Při shromáždění *Svatoboru* v červenci 1862 se obsírně mluvilo „o společné národní hrobce“ a uvádělo se, „kterak v italských městech se tak zvané ‚campo santo‘ (pole svaté) tj. monumentální budova s chodbami, v jejichž stěnách jsou přehrádky na způsob buněk v plástvi, kamž se nebožtíci pochovávají. Naše národní hrobka pro spisovatele mohla by snad býti podobně stavěna.“⁸¹ To dobře odpovídalo dobovým představám národa jako organismu a jeho členů jako dělných buněk tohoto organismu. Tento důraz kladený na spojení jednotlivců v rámci národního kolektivu vysvětluje, proč výbor *Svatoboru* navíc v dalším zasedání „uznal za věc žádoucí, aby náhrobky, jež *Svatobor* spisovatelům národním postaví, opatrovaly se jakousi známkou společnou jednoduchou a předce významnou, kteráž by původ jejich jevila.“⁸²

Podle všeho jde o emblém *Svatoboru* v podobě kruhu, který drží a nesou tři ruce. Emblém tuto kolektivní myšlenku, zakotvenou i ve spolkovém hesle „Pomáhej, osvěćuj, pamatuj“, vizualizuje motivem kruhu a dělných rukou. V Hankově případě byl emblém umístěn na vrchol válcovitého pomníku od Ignáce Ullmanna (1822–1897) s nápisem „Národy nehasnou, dokud jazyk žije“, který se ve funkci epitafru vynořil už při zádušních mších za Hanku. Hankův pomník se stal prvním (jazykově) národním pomníkem na pražském Vyšehradě z prostředků *Svatoboru*⁸³, jehož založení stojí na počátku postupné transformace a ovládnutí pražského městského prostoru národním diskurzem. Díky situaci v pražské komunální politice, po roce 1861 příznivé českému národnímu hnutí, byla tato transformace brzy

81 *Lumír* 12, 1862, s. 695. Proměna normálního hřbitova v národní pohřebiště probíhala od šedesátých let. Zvláštní zásluhu na ní měl probošt Václav Štulc (viz výše). Čestnou hrobku Slavína a „campo santo“ (konkrétní inspirací bylo nejspíš campo santo v Pise), původně zamýšlené ve „starokřesťanském“ novorománském stylu (srov. MARIE BENEŠOVÁ, *Funerální architektura v tvorbě českých architektů druhé poloviny 19. století*, in: *Fenoméni smrti v české kultuře 19. století*, (edd.) H. LORENZOVÁ – T. PETRASOVÁ, Praha 2001, s. 92–105), mohl Antonín Wiehl (1846–1910), žák Josefa Schulze, realizovat v novorenesančním stylu až v letech 1889–1893. Poté co Jan Neruda (1834–1891), významný představitel české realistické literatury, pohřeb do této hrobky odmítl, stal se prvním, kdo v ní byl pohřben, Julius Zeyer (1841–1901), významný neoromantický básník a spisovatel, který například v povídce *Imultus* či v románu *Jan Maria Plojbar* rozvíjel mytos národního utrpení, smrti a znovuzrození. Srov. M. Nekula *Die deutsche Walhalla*, Třž., *Language and Territory in Modern Czech Literature*, in: *Festschrift für Peter Demetz*, (Hrsg.) J. A. BÍLEK – T. DIMTER, Praha 2009, s. 159–192..

82 *Lumír* 12, 1862, s. 740.

83 K samotné realizaci došlo ovšem s poměrně velkým zpožděním, až v roce 1875 (srov. JAKUB MALÝ, *Naše znovuzrození. Přehled národního života za posledního půlstoletí*, Praha 1880., s. 88). Pomník Boženě Němcové byl vztyčen v roce 1869.

významněji financována z prostředků městských, resp. z darů mecenášů typu Josefa Hlávky (1831–1908). A tak i když nakonec jen malá část pomníků nese emblém *Svatoboru*, jenž je viditelným znamením jejich významového propojení, resp. svého druhu syntagmatickým intertextovým propojením jednotlivých národních pomníků („textů“) v jeden celek, jsou ostatní pomníky propojeny i bez tohoto znamení tím, že – paradigmaticky – s využitím specifických dobových symbolů odkazují k jazykově národním kategoriím ovládajícím dobový diskurz.

Průkopnický pomník Josefa Jungmanna (1878), který pomníkovou kulturu a českou národní symboliku přenesl z (vyšehradské) periferie do samého centra pražské aglomerace a ukotvil ji v pražském veřejném prostoru, vznikl nicméně z prostředků *Svatoboru*. V této průkopnické roli při obsazování pražského veřejného prostoru byl *Svatobor*, který vznikl v návaznosti na Hankův pohřeb, jedinečný a nezastupitelný.

3. Přebírání a dominance veřejného prostoru

V předchozí kapitole jsme ukázali, jak se ve veřejném diskurzu konstruují homogenní polarizované jazykové kategorie „český/československý“, resp. „německý“. V této a následující kapitole budu při návrhu proměny městského (pražského) veřejného prostoru těchto kategorií používat v tomto homogenizujícím a polarizujícím duchu s vědomím, že veřejnost a sociální realita v Praze i v jiných českých městech – a myslím tím samozřejmě i města s německou většinou, kde probíhaly obdobné procesy symbolické konstrukce sounáležitosti jako ve městech s většinou českou⁸⁴ – zdaleka nebyly takto homogenní, orientující se výhradně podle distinktního jazykově národního klíče.⁸⁵ Navzdory heterogenosti spo-

⁸⁴ Srov. např. ZDENĚK HOJDA – JIŘÍ POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Praha 1997²; PAVEL KLADIWA ET AL., *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. Díl 1*, Ostrava 2008; okrajově i MAREK NEKULA, *Nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag*, in: *Praha – Prag 1900–1945. Literaturstadt zweiter Sprachen, vieler Mittler*, (Hrsg.) P. BECHER, Prag 2010 (v tisku).

⁸⁵ Nemyslím zde jen na jazykové „utrakvisty“ ve školství i mimo ně (srov. ROBERT LUFT, *Sprache und Nationalität an Prager Gymnasien um 1900*, in: *Brücken nach Prag. Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei. Festschrift für Kurt Krolop zum 70. Geburtstag*, (Hrsg.) KLAAS HEINRICH EHLERS – STEFFEN HÖHNE – VÁCLAV MAIDL – MAREK NEKULA ET AL., Frankfurt am Main 2000, s. 105–122; TARA ZARAH, *Bilingualism and the Nationalist „Kampf um Kinder“ in the Bohemian Lands, 1900–1938*, in: *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder*, (Hrsg.) M. NEKULA – I. FLEISCHMANN – A. GREULE, s. 229–244.), na nehomogenost německého sídelního prostoru v Praze (srov. G. COHEN, *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861–1914*; SCOTT SPECTOR, *Prague Territories: National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle*, Berkeley – Los Angeles – London 2000), ale obecně na fakt, že názorové spektrum se ani v českých zemích neomezovalo jen na polární české nebo německé národní

lečnosti a navzdory variabilitě a proměnlivosti symboliky tzv. národních pomníků dominujících veřejná prostranství a formujících veřejnost (srov. třeba rozdílné dobové a politické „čtení“ husitismu) nicméně v kolektivní paměti existuje homogenní nabídka kulturních symbolů, k nimž se – také v důsledku výchovy podle národních vzdělávacích plánů – z různých úhlů pohledu vztahují nebo jsou schopni se vztahovat příslušníci daného (národního) kolektivu, přičemž jisté kulturní symboly (v Praze např. Hradčany, Karlův most, Karlova univerzita aj.) mohou mít i zcela odlišná („národní“) čtení. I to je důvod její opakované agitační re-konstrukce v pomníkové kultuře.⁸⁶

Právě pohřeb Václava Hanky z mého pohledu ve veřejné agitaci ve prospěch českého národního hnutí představuje novou kvalitu: Šlo totiž o první úspěšnou veřejnou inscenaci národa a národní agendy po pádu Bachova neoabsolutismu, jež svým významem přesáhla hranice Prahy a Čech a navíc měla i dlouhodobý dopad. Vzpomínková shromáždění a rekvie za Hanku byla organizována po celé zemi a navíc byla koordinována tiskem: tato shromáždění přispívala k formování veřejného mínění ve prospěch národní ideologie českých středních městských vrstev a zdála se dokumentovat skutečnost, že k těmto jazykově národním hodnotám se skutečně hlásí „celá země“ a „všechn lid“. Časopis *Lumír* svým čtenářům navíc sugeroval, že Hankova skonu želí i celý slovanský svět. Na každý pád Hankův pohřeb zrodil myšlenku založení společnosti pro výstavbu jeho pomníku, české svatyně Slavín a jiných pomníků v Praze a jiných českých městech, resp. ukotvení národního diskurzu v městském i mediálním veřejném prostoru, a stal se tak podnětem i vzorem dalších národních vzpomínkových aktivit, jimiž se postupně formovala a upevňovala „národní veřejnost“.

V téže době, kdy se debatovalo o zřízení Slavína a pomníku Hankovi, byla sbírkami oživena také myšlenka zřízení pomníku Josefu Jungmannovi.⁸⁷ Jungmannův pomník, který podle návrhu Václava Levého

vidění (srov. JIŘÍ KOŘALKA, *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914: sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern*, Wien 1991).

⁸⁶ K znakovému pojetí kultury a ustavování kolektivu vzpomínkovou kulturou srov. YURI M. LOTMAN, *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*, London 2001; ALEIDA ASSMANN, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2006³, BENEDICT ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London – New York 1983¹/1991² (2. revidované vydání). Ke Karlovu mostu, Hradčanům a jazykové identitě srov. M. NEKULA, *Prager Brücken und der nationale Diskurs in Böhmen*; TÝŽ, *Franz Kafkas Sprachen und Identität*, in: *Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche, literarische und kulturelle Identitäten*, (Hrsg.) M. NEKULA – W. KOSCHMAL, München 2006, s. 135–158; TÝŽ, *The Divided City*; tam i další odkazy.

⁸⁷ *Lumír* II, 186I, s. 89. Josef Jungmann (1773–1847) je autorem velkého Česko-německého slovníku, průkopník moderní české vědecké terminologie, překladatel Johanna

(1820–1870) realizoval Ludvík Šimek (1837–1886), je umístěn na dnešním Jungmannově náměstí poblíž někdejšího Jungmannova bydlíště. Dokončený pomník, postavený z iniciativy spolku *Svatobor*, byl sice odhalen až v květnu 1878 (základní kámen byl položen v roce 1873, k stému výročí Jungmannova narození), o jeho realizaci bylo nicméně rozhodnuto hned po Jungmannově smrti v roce 1847. Pomník se ale dostal na pořad dne až na počátku šedesátých let, kdy se vyjasnilo i jeho umístění. Tehdy se mezi Prozatímním divadlem (otevřeno 18. února 1862), resp. pozdějším Národním divadlem a proponovaným a posléze realizovaným Jungmannovým pomníkem začala utvářet česká promenáda na Ferdinandově, pozdější Národní třídě, která se stala osou českého obchodního života.

Do pražského veřejného prostoru tak byla zároveň vepsána programatická interpretace české historie. Na Ferdinandově třídě s Jungmannovým památníkem na jedné a Prozatímním (později Národním) divadlem na druhé straně se totiž vizualizoval narativ národního obrození, v němž Josef Jungmann, otec českého národního hnutí „zdola“, figuruje na počátku obrodného procesu, na jehož konci stojí obrozený národ generace Národního divadla: Důkaz znovuzrození jazykového národa, vítězství národní myšlenky a vítězného překonání protivenství osudu a „národní smrti“ byl totiž ve své době spatřován právě v Národním divadle, které Karel Sladkovský nazval „chrámem smrti a vzkříšení národa“.⁸⁸ Národní divadlo stálo na konci ulice, jejíž druhý konec byl ozdoben pomníkem Josefu Jungmannovi, s nímž divadlo tvoří jeden významový celek, zatímco svým umístěním na nábřeží se Národní divadlo přes řeku dostalo do významové opozice vůči Hradčanům, symbolu oficiální moci.

Wolfganga von Goethe, Friedricha Schillera (1759–1805) a Johna Miliona (1608–1674) do češtiny a zakladatel vědeckého časopisu *Krok* a spolku *Matice česká* podporujícího českou literaturu a umění; byl vnímán jako jeden z „otců“ českého národního obrození, který se polemicky stavěl za vyučování v češtině a garantování stejných práv a příležitostí pro obyvatele českých zemí také ve veřejné správě, čímž rozuměl zrovnoprávnění jazykové.

88 Srov. také Ženíškovo vyobrazení Znovuzrození umění s centrálním motivem Národního divadla na stropě foyer Národního divadla nebo lipovou ratolest v ruce bohyně Vítězství na střeše Národního divadla, jež úspěšnou výstavbu divadla reflektuje jako národní vítězství. K českému Národnímu divadlu srov. ZDEŇKA BENEŠOVÁ ET AL., *Národní divadlo – historie a současnost budovy. History and Present Day of the Building. Geschichte und Gegenwart des Hauses*, Praha 1999; ROMAN PRAHL, *Bildende Kunst im Theater*, in: Z. BENEŠOVÁ ET AL., *Národní divadlo – historie a současnost budovy*, s. 120–125; JINDŘICH VYBÍRAL, *Der Bau des Nationaltheaters – Idee und Verwirklichung*, in: Z. BENEŠOVÁ ET AL., *Národní divadlo – historie a současnost budovy*, s. 101–106; nebo MICHAELA MAREK, *Kunst und Identitätspolitik. Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationsbildung*, Köln 2004.

Jiným příkladem vizualizace foucaultovských historických řad je Palackého most.⁸⁹ Most, o jehož vybudování bylo rozhodnuto v sedmdesátých letech, byl postaven v letech 1876–1878 architektem Bedřichem Münzbergerem (1846–1928) a stavitelem J. Reiterem a v osmdesátých a devadesátých letech vyzdoben sochami Josefa Václava Myslbeka (1848–1922) a stal se po Karlově mostě druhým kamenným mostem v Praze. Svou ikonografií načrtl historickou tradici alternativní k „říšské“ tradici Karlova mostu. Na sousoší mytické Libuše a Přemysla a sousoší Lumíra a Písně na počátku mostu, postaveného v česko-slovanských protestních barvách bílé, červené a modré, navazoval přibližně o sto metrů dál pomník Františku Palackému, o jehož stavbě bylo rozhodnuto po Palackého smrti, realizace však začala až v roce 1897 a pomník byl odhalen v roce 1912. Tento pomník, navržený Stanislavem Suchardou (v první verzi sochař užil husitských motivů, později adaptoval narativ národního vzkříšení), může být chápán jako pokračování a vyvrcholení historické řady konstruované Palackým a vizualizované ikonografií mostu a památníku. Palacký, který věřil v pravost Rukopisů a jejich obrazu minulosti, totiž Libušinu dobu popsal jako zlatý věk politické a kulturní autonomie a liberálně-demokratických hodnot, jež jsou podle Palackého osou a smyslem českých dějin a jež podle něho našly své státoprávní vyvrcholení v husitismu (volba krále stavy) a následné reformaci. Pomník a most tak reflektovaly a vizualizovaly Palackého pojetí českých dějin jako zápasu o liberální hodnoty (v tom na Palackého navázal i T. G. Masaryk), jejichž vyvrcholení Palacký spatřoval v době Libušině a v době husitismu; historie se tak zdála „vědecky“ legitimizovat politické úsilí o rovnost Čechů a Němců v českých zemích. Palackého pojetí českých dějin jako dějin primárně národních byla alternativou k jejich pojetí primárně teritoriálnímu. V obdobném duchu stála liberální slovanská ikonografie Palackého mostu a Palackého pomníku (přemyslovská/domácí dynastie, kulturní a politická autonomie, pohanství/husitství a demokratické formy výkonu politické moci) v opozici ke katolicky dynastické ikonografii Karlova mostu, odkazujícího svým založením i výzdobou k říši, lucemburské/habsburské/cizí

⁸⁹ Existují samozřejmě i další příklady vizualizace historických řad poplatných té které ideologii. Je to vidět třeba na proměnách spojnice mezi Staroměstským náměstím s pomníkem Jana Husa a Letnou, kde se původně plánoval pomník Libuši a poté Tomáši Garriguovi Masarykovi a kde byl nakonec realizován pomník J. V. Stalinovi. Na této ose lze sledovat proměny v nazírání husitismu z pohledu jazykově národní či liberární, pak demokratické a konečně komunistické ideologie – všechny si husitismus nárokovaly a integrovaly jej do své konstrukce historie. Svou obdobu našla vizualizace historických řad i v seřazení názvů stanic na trase metra A (od Želivského k Leninově), na niž navázala trasa C (od Fučkovy ke stanici Kosmonautů). K sémiotice metra bez zde zmiňované vizualizace historických řad srov. VLADIMÍR MACURA, *Semiotik der Prager Untergrundbahn*, *European Journal for Semiotic Studies* 3, 1991, s. 541–556.

dynastii, ztrátě autonomie českých zemí, vítězství katolicismu či nekonstitučním formám výkonu politické moci.⁹⁰

Dalším veřejným prostorem, jehož se zmocnil národní diskurz, bylo Václavské náměstí. V sedmdesátých letech 19. století bylo náměstí osazeno lípami. Počátkem devadesátých let se sem přestěhovalo Muzeum⁹¹, v němž česká národní symbolika – např. v malířské výzdobě Panteonu – brzy získala vrch. V roce 1912 byl před Muzeem vztyčen pomník sv. Václavu, jenž v realizované podobě evokoval česko-slovanskou kulturní tradici a národní symboliku.⁹²

⁹⁰ K Palackého pojetí českých dějin srov. Jiří KOŘALKA, ... (2007), k ikonografii Karlova a Palackého mostu a Palackého pomníku srov. *Karlův most*, (ed.) ONDŘEJ ŠEFCŮ, Praha 2007; Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*; VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, *Praha*, Praha 2000; M. NEKULA, *Prager Brücken*; též, *The Divided City*.

⁹¹ Muzeum, projektované Josefem Schulzem (1840–1917), architektem Národního divadla, kruhovou dispozicí „citolvalo“ francouzský Pantheon v Paříži. Nezanedbatelnou část výzdoby muzea představují sochy osobností, které se zasloužily o český jazyk a národ. Zahrnuti habsburských panovníků, odsunutých v podobě plaket na schodiště Muzea, bylo při stavbě financované z veřejných prostředků českých zemí před rokem 1918 nutností a přispělo k diferenciaci oficiální síně slávy v muzejním panteonu a neoficiálního národního pohřebiště Slavin na Vyšehradě, spravovaného spolkem *Svatobor*, přičemž Slavin byl původně diskutován jako panteon. Výtvarná výzdoba muzejní síně slávy i přilehlých prostor nicméně rozvíjela „český“ či „slovanský“ historický narativ. Srov. M. NEKULA, *Language and Territory*; tam i další odkazy.

⁹² K Praze a jejímu vývoji srov. JIŘÍ PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole: 1850–1920*, Praha 1999 (= Documenta Pragensia Monographia 9); V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *Praha. K „německé“ Praze* srov. G. B. COHEN, *The Politics of Ethnic Survival*, S. SPECTOR, *Prague Territories*. K sv. Václavovi srov. MICHAELA MAREK, *Monumentalbauten und Städtebau als Spiegel des gesellschaftlichen Wandels in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: *Böhmen im 19. Jahrhundert*, (Hrsg.) FERDINAND SEIBT, Frankfurt am Main – Berlin 1995, s. 149–233, 390–411; Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*; CYNTHIA PACES, *Religious Heroes for a Secular State: Commemorating Jan Hus and Saint Wenceslas in 1920s Czechoslovakia*, in: *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, (edd.) MARIA BUCUR – NANCY M. WINGFIELD, West Lafayette (Indiana) 2001, s. 209–235; KRISTINA KALLERT, *Zemští světcí – pomník a pomníky*, in: *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, (edd.) WALTER KOSCHMAL – MAREK NEKULA – JOACHIM ROGALL, Praha 2001, s. 114–126, aj. – Sv. Václav (ca. 907–929/935) je v konečné verzi prezentován jako ozbrojený středověký jezdec bez svatozáře, čímž se akcentuje jeho role vladaře chránícího svůj lid. V rukou Václav třímá (říšské) kopí s praporem, jež je zmiňováno ve středověkých legendách, odkazujících nejen k ideové pomoci zbožněného vládce českých zemí. Na podstavci pomníku je – pouze v češtině – citován staročeský Svatováclavský chorál, v němž je Václav vzýván jako „vévoda“ a s nímž české voje ve středověku táhly do bitev. Ústřední socha sv. Václava je obklopena sochami sv. Ludmily s knihou/Biblií, sv. Vojtěcha a sv. Prokopa a sv. (v době vzniku pomníku bl.) Anežky. První tři z těchto postav lze spojit se staroslověnštinou: Podle staroslověnských legend byla sv. Ludmila pokřtěna sv. Metodějem a vedla svého vnuka k tomu, aby si četl nejen v latinských, ale také ve staroslověnských knihách (na tento motiv, který se objevuje i v primátorském sále Obecního domu a na vitráži v chrámu sv. Víta od Alfonse Muchy, snad naráží i kniha v ruce sv. Ludmily, která nepatří k jejím atributům).

Na konci 19. a počátku 20. století ovšem na území Prahy vyrostla nebo dostala novou podobu – z popudu *Svatoboru*, magistrátu i jiných subjektů – řada dalších pomníků a stavebních památek, které veřejný prostor ikonograficky fixovaly a propojily jako prostor „český“. Česká národní symbolika přitom postupně expandovala do samého centra pražské aglomerace, v němž dříve dominovala němčina a prodynastická symbolika: Česká spořitelna či Rottův dům citovaly architektonické či výtvarné detaily přítomné i ve výzdobě Národního divadla; v centru města se místo někdejší sakrální výzdoby začaly na obytných domech objevovat citáty bojovného Svatováclavského chorálu a motivy ozbrojeného sv. Václava (např. Štorchův dům na Staroměstském nebo Rottův dům na Malém náměstí), jež měly v devadesátých letech zřetelné národní poselství; proti (nikoli jen naproti) Německému domu byl postaven Obecní dům (1905–1912); proti vertikálnímu Mariánskému sloupu vyrostl na Staroměstském náměstí horizontálně komponovaný Husův pomník (1915) atd.⁹³

Český národní aktivismus naopak s úspěchem přeinterpretovával ideově nepohodlné pomníky (pomník Studentstva pražského; Karlův most aj.), bránil stavbě nových „německých“ pomníků (např. pomník Wolfgangu Amadeu Mozartovi), zatímco jiné stavby a pomníky byly zdržovány, zastíňovány nebo nebyly obnovovány (zdržování rekonstrukce Německého domu; zastínění Německého domu i Nového německého divadla; neobnovení sochy sv. Ignáce z Loyoly, stržené při povodni v roce 1890, na Karlově mostě apod.). Po vzniku Československa byly navíc spontánně nebo řízeně odstraňovány další pomníky: Mariánský sloup na Staroměstském

Sv. Vojtěch (956/957–997), od roku 983 druhý pražský biskup, měl v úmyslu učinit Prahu centrem christianizace Východu, k čemuž mohla napomoci i staroslověnština. Sv. Prokop (970–1053) založil Sázavský klášter, hlavní centrum staroslověnské liturgie a vzdělanosti v českých zemích. Nová socha sv. Václava na Václavském náměstí odkazovala také k tzv. Slovanské mši, která se u staré sochy sv. Václava (vytvořené v roce 1678 a roku 1879 přenesené na Vyšehrad) konala v roce 1848 při příležitosti zahájení Slovanského sjezdu v Praze; po ukončení sjezdu v Praze vypukla ozbrojená revolta, později potlačená armádou a dělostřelectvem. Přejmenování Koňského trhu na Václavské náměstí v roce 1848 navrhl Karel Havlíček Borovský (srov. MAREK LAŠŤOVKA – VÁCLAV LEDVINKA ET AL., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, Praha 1997², s. 13).

⁹³ K pomníku Jana Husa srov. Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*; C. PACES, *Religious Heroes for a Secular State*; TÁŽ, *The Fall and the Rise of Prague's Marian Column*, in: *Memory and the Impact of Political Transformation in Public Space*, (edd.) DANIEL J. WALKOWITZ – LISA MAYA KNAUER, Durham – London, s. 47–64. K pražskému Obecnímu domu srov. ROMAN PRAHL, *Umění, město a národ v symbolické dekoraci. Umělecká výzdoba Obecního domu*, in: *Město a jeho dům. Kapitoly ze stoleté historie Obecního domu hlavního města Prahy (1901–2001)*, (edd.) HANA SVATOŠOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA, Praha 2002, s. 97–116; H. SVATOŠOVÁ – V. LEDVINKA, *Město a jeho dům*; M. NEKULA, *Tschechische Pantheons im europäischen Kontext*, aj.

náměstí, mylně vnímaný jako symbol rekatolizace a habsburské říše; pomník hraběti Janu Josefu Václavu Radetzkému, který ztělesňoval austriacismus i „český“ (Bohemian) příspěvek k zachování habsburské říše, na Malostranském náměstí; socha Františka I. na vltavském nábřeží. Uvažovalo se také o odstranění sochy sv. Jana Nepomuckého z Karlova mostu a samozřejmým se jevílo odstranění symbolů starého státu, přejmenování veřejných prostranství, státních institucí apod.⁹⁴

Generaci Národního divadla i generacím následujícím se tak postupně podařilo ovládnout většinu pražských veřejných prostranství českou národní symbolikou, zbavit veřejný prostor jeho národnostní ambivalence a proměnit Prahu ve veřejném prostoru v relativně homogenní „české“ město – i když ve skutečnosti mělo k politické i jazykové homogenosti a imaginativní jednojazyčnosti daleko. Společensky rozhodující byla ovšem institucionalizace monoglotního národního modelu ve školství a ve státní a komunální správě, v níž se prosadila, ukotvila a mocensky

⁹⁴ Sv. Ignác z Loyoly (1491–1556), zakladatel jezuitského řádu. Jezuité spolu s ostatními řády vyvíjeli své misijní úsilí se značnou intenzitou zvláště po roce 1620, kdy protestantské stavy prohrály svůj boj proti katolickému panovníkovi. – Mariánský sloup, jehož vytvoření inicioval Ferdinand III. v roce 1650 a který byl vztyčen roce 1652, byl výrazem vděku za vítězství nad Švédy a jejich spojenci během třicetileté války. Tento první katolický monument, který v Praze vznikl po třicetileté válce, byl inspirován mariánskými sloupy ve Vídni a Mnichově. V 19. a 20. století byl – rovněž horizontálně komponovaným pomníkem Janu Husovi (1915) na témž náměstí – přeinterpretován v duchu národního narativu, s nímž se dostal do protikladu. – Hrabě Jan Josef Václav Radecký nebo Johann Joseph Wenzel Graf Radetzky (viz výše). – František I. (viz výše). – Sv. Johann/Jan Nepomucký (ca. 1350–1393), jeden z nejpoblárnějších českých svtců. Jeho věhlasu bylo po roce 1620 využito při misií dosud převážně protestantských českých zemí, jako symbol rekatolizace ovšem v kontextu národního diskurzu ze své obliby mnoho ztratil. V roce 1683 byla vztyčena jeho socha na Karlově mostě a dala základ „galerii svatých“, jejíž vytvoření inicioval katolický panovník Ferdinand III. a již koordinovali jezuité (KAREL NEUBERT – IVO KOŘÁN – MILOŠ SUCHOMEL, *Karlsbrücke*, Praha 1991, s. 39–41, 52). Tato „vítězná alej“ se inspirovala Andělským mostem v Římě, centru katolicismu. I to je jeden z důvodů, proč Karlův most s „cizími svatými“ v dané podobě národovcům zprvu příliš nepřilnul k srdci. – K pomníku Mozarta a Radetzkého srov. Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*. K pomníku Jana Husa a Mariánskému sloupu srov. Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*; C. PACES, *Religious Heroes for a Secular State*; TÁŽ, *The Fall and the Rise of Prague's Marian Column*. Ke Karlovu mostu srov. M. NEKULA, *Prager Brücken und der nationale Diskurs in Böhmen* aj. K pomníku Františka I. srov. Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*; V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *Praba*. K „německým“ pomníkům srov. např. Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*; NANCY MARIWETHER WINGFIELD, *Conflicting Construction of Memory: Attacks on Statues of Joseph II in the Bohemian Lands after the Great War*, *Austrian History Yearbook* 28, 1997, s. 147–171; JEREMY KING, *The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond*, in: *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, (edd.) MARIA BUCUR – MARIWETHER NANCY WINGFIELD, West Lafayette (Indiana) 2001, s. 112–152; M. NEKULA, *Nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag*.

upevnila ideologie vyhovující potřebám středních městských vrstev kontrolujících magistrát, reprezentaci veřejných zájmů i veřejný diskurz. Cílená separace českého a německého vzdělávacího systému, zakládání českých a německých kulturních, finančních i průmyslových společností a spolků a dělení stávajících institucí a administrativy atd. postupně homogenizovanou českou a německou společnost rozdělovaly podél (teritoriální a funkční) jazykové hranice.

A třebaže je zřejmé, že zrození Prahy jako „českého“ města nepochybně umožnila migrace a demografická i správní proměna Prahy, jež ovlivnily složení pražské městské rady a jejích výkonných orgánů, stěž si lze tuto proměnu představit bez veřejného diskurzu agitujícího ve prospěch „českého“ národa“, formujícího národní veřejnost a formulujícího její požadavky v oblasti kultury, školství nebo veřejné správy. Jeho projekcí i významným prostředkem je i ikonografická podoba pražského veřejného prostoru, která tyto proměny nejen odrážela a fixovala, ale která tuto proměnu významnou měrou také spoluutvářela: bez ní by se Praha sotva stala „českou“ či „slovanskou“ Prahou.⁹⁵ Význam pomníků pro utváření „národní veřejnosti“ totiž spočíval i v tom, že na rozdíl třeba od her v Národním divadle byly pomníky a vzpomínkové akce ve veřejném prostoru města vizuálně volně přístupné i chudým, kteří neměli pravidelný přístup k nákladnější kultuře, i lidem, kteří byli národnostně indiferentní, i těm, kteří sice měli české kořeny, ale s ohledem na německé vzdělání preferovali německé tiskoviny, divadla apod. Tyto pomníky na veřejných prostranstvích pro ně zviditelňovaly hodnoty, jež byly jako podstatné reflektovány také v umění a fikcionálních a nonfikcionálních textech, politických i každodenních projevech, jakož i ve vědeckých a vyučovacích textech v českých školách.⁹⁶ S jistou nadsázkou lze tvrdit, že bez ikonografické proměny Prahy a jejího veřejného prostoru by se neetabloval a nekonsolidoval ani moderní český národ. Praha totiž nebyla ledajakým městem, ale hlavním městem království, a popis Hankova pohřbu v první části tohoto příspěvku naznačil, že působila jako vzor ikonografické a jazykové transformace ostatních měst českých zemí v města „česká“, resp. jako model transformace „Bohemie“ v „Čechii“.

⁹⁵ K rétorické reflexi Prahy jako slovanského města a postupné transformaci městské samosprávy srov. V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *Praha*, 495 n., H. SVATOŠOVÁ – V. LEDVINKA, *Město a jeho dům* aj., k rozdělení srov. KATHERINE DAVID-FOX, *Prague – Vienna, Prague – Berlin: The Hidden Geography of Czech Modernism*, *Slavic Review* 59/4, 2000, s. 735–760.), M. NEKULA, *The Divided City*.

⁹⁶ K situaci ve Vídni včetně statistik srov. více např. v úvodu Moniky Gletlerové, in: CHRISTA ROTHMEIER (Hrsg.), *Die entzauberte Idylle. 160 Jahre Wien in der tschechischen Literatur*, Wien 2004.

Obsazování pražského veřejného prostoru reprezentativními stavbami a pomníky šlo ruku v ruce s „obsazením“ městského veřejného prostoru „národním“ pojmenováváním čtvrtí a jejích ulic, jak tomu – s odkazem na husitskou a reformační symboliku – bylo třeba při vzniku Žižkova a jeho sítě veřejných prostranství. Veřejný prostor byl přitom pojmenováváním veřejných prostranství krok za krokem modelován jako český i v ostatních, v té době okrajových částech Prahy a od osmdesátých let stále výrazněji i v centru pražské aglomerace. Vysloveně ideologický, národní náboj dostaly ale jazyk a barevné provedení tabulí až v devadesátých letech 19. století. V roce 1893 byla v městském rozpočtu vyčleněna kapitola k náhradě dvojjazyčných tabulí tabulemi jednojazyčnými (= českými), přičemž nápisy na nich měly být vyvedeny bíle na červeném podkladě s modrým nebo bílým rámováním.⁹⁷ Alegoricky – rovněž s využitím českých protestních barev – je Praha jako „československé“ město zobrazena i na mozaice *Hold Slovanstva Zlaté Praze* od Karla Špillara (1871–1939) z roku 1908 na průčelí Obecního domu, postaveného v letech 1905–1912 Antonínem Balšánkem a Osvaldem Polívkou.⁹⁸

Zrušení dvojjazyčných tabulí a zavedení národní barevné symboliky na veřejná prostranství se přirozeně neobešlo bez konfliktů. Praha totiž zdaleka nebyla národnostně homogenním městem. Pouliční protesty a ničení nových jednojazyčných a starých dvojjazyčných tabulí po čase odezněly. Po pádu císařství a nastolení republiky pak v reakci na novou politickou situaci z pražského veřejného prostoru zmizely nejen plechové cedule s urbanonymy odkazujícími k habsbursko-lotrinské dynastii. Veřejný prostor byl od nečeských prvků „očištěn“ také odstraněním pomníků, které dle veřejného mínění odkazovaly ke stejným hodnotám jako svěšené tabule s urbanonymy tematicky odkazujícími na starý stát a sesazenou dynastii. Pražský magistrát a jiní aktéři tak v době první republiky pokračovali v ikonografické transformaci pražského veřejného prostoru v prostor český. Tuto dobu už ovšem v tomto článku nebudu sledovat. Obecně lze konstatovat, že za první republiky se správními reformami i výstavbou města a jeho reprezentačních budov, k nimž patří např. Památník a Panteon národního osvobození na Žižkově, v oficiálním dominantním diskurzu stabilizovalo „české“ čtení města.

⁹⁷ Srov. VÁCLAV LEDVINKA, *Úvod*, in: MAREK LAŠŤOVKA – VÁCLAV LEDVINKA ET AL., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství, Díl I.*, Praha 1997², s. 7–32, s. 16.

⁹⁸ K alegorii Prahy bez odkazu na národní barvy srov. R. PRAHL, *Umění, město a národ v symbolické dekoraci*.

4. Protektorátní pohřby

Není příliš překvapivé, že po obsazení zbytku Československa Velkoněmeckou říší a po zřízení Protektorátu Čechy a Morava, kdy byla ohrožena kulturní svébytnost, ba sama existence českého národa, česká společnost nesouhlasící s panujícím režimem obrátila pozornost k ověřeným prostředkům stmelení a potvrzení své existence, tedy nejen k historii, české klasické literatuře a vzpomínkové kultuře⁹⁹, ale také k pohřbům. Prvním manifestačním pohřbem byl druhý pohřeb Karla Hynka Máchy (1810–1836) v roce 1939, který v důsledku kontinuálního posilování represe zůstal na Slavíně i pohřbem svého druhu posledním; pod německou kontrolou byla ostatně i výplata podpor spisovatelům a jejich příbuzným ze strany *Svatoboru*.

Máchův druhý pohřeb sehrál tuto výjimečnou roli jistě i proto, že ho veřejnost také díky oslavám k uctění stého výročí jeho úmrtí v roce 1936 vnímala jako národního básníka „zakladatele“. Za jeho života přitom obrozenecká společnost a kritika raného 19. století, jíž se zdál příliš byronský, o jeho literárních kvalitách a národní „použitelnosti“ pochybovala. Při jeho prvním pohřbu v Litoměřicích ho vyprovázel pohřební průvod nikoli jako národního básníka, ale jako odvážného mladého muže, který se roznemohl a zemřel nedlouho poté, co pomohl hasit požár, a jehož domácí pán k tomuto aktu křesťanské solidarity vyzval své známé. Koncem třicátých let 20. století byl básník národním symbolem do té míry, že se jím 1. října 1938 na podnět tehdejšího guvernéra Národní banky Karla Engliše zabývala permanentně jednající ministerská rada, aby – když už nemohla zabránit záboru Sudet – alespoň zachránila ostatky českého básníka ze zabíraných Litoměřic a přenesla je na dosud ještě československou – „vlastní“ – půdu.¹⁰⁰

⁹⁹ K písemnictví i jiným uměním a jejich rozšíření a nákladům, tedy např. k literatuře čerpající z národní historie a literatury, jako jsou *Obrazy z dějin národa českého* od Vladislava Vančury, popraveného v roce 1942, *Vějíř Boženy Němcové* (1940) či *Kamenný most* (1944) od Jaroslava Seiferta nebo *Naše paní Božena Němcová* od Františka Halase, srov. JIŘÍ DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, nebo FRANTIŠEK ČERVINKA, *Česká kultura a okupace*, Praha 2002.

¹⁰⁰ K Máchovu odkazu srov. *Torzo a tajemství Máchova díla*, (ed.) JAN MUKAŘOVSKÝ, Praha 1938, fakta a texty k pohřbu srov. JOSEF KOPTA, *Ještě jednou v mladosti mé kraje...*, in: *Věčný Mácha. Památník českého básníka*, Praha 1940, s. 181–194, který shrnuje články a svědectví H. Auberta, F. Sekaniny, K. Horkého, M. Novotného, J. Malého. O Koptovo „svědectví“ se zde i v dalším textu opírám také proto, že pohřeb sice reflektuje s jistým časovým posunem a s cenzurními ohledy, ale přece jen z pohledu přímých aktérů doby. K rekonstrukci Máchova pohřbu srov. též VÁCLAV MAIDL, *Karel Hynek Mácha. Sein Leben, sein Tod und seine zwei Begräbnisse als Metapher der tschechischen nationalen Erneuerung*, in: *Das Gedächtnis der Orte. Simstiftung und Erinnerung*, (Hrsg.) ELISABETH FENDL, Freiburg 2006, s. 215–237; DEREK SAYER, *The Coasts of Bohemia: A Czech History*, Princeton – Oxford 1998.

Zmíněný podnět realizovali pražský primátor Petr Zenkl a osvětový referent města Prahy A. Žípek, který provedení převozu přenesl na Pohřební ústav města Prahy. Téhož dne tato firma vypravila zasklené auto, které z Litoměřic přivezlo exhumované pozůstatky – jejich vyzvednutí ještě před příjezdem vozu na základě výzvy pohřebního ústavu a Okresního úřadu zahájil hrobník Hans Knobloch. S rozebráním i převozem náhrobku na nákladním voze vypomohl pomocný oddíl záložního mužstva tamních dělostřelců.

V Praze byly Máchovy pozůstatky prozatímně uloženy v krematoriu ve Strašnicích, kde byly nejprve ohledány a poté do konce ledna 1939 vystaveny. Poté byly zkoumány Jiří Malým a konzervovány v Antropologickém ústavu. Samotný pohřeb proběhl 6. a 7. května 1939, tedy již po vzniku protektorátu (16. března 1939), takže pohřeb, zpráva o něm i konečné místo odpočinku do jisté míry reagují na tuto novou situaci. Ostatky byly nejprve 6. května vystaveny v Panteonu Národního muzea, v budově, před níž se četlo vyhlášení republiky i protektorátu. Ostatky byly vystaveny v Panteonu, který městský architekt Vlastimil Hofman vyzdobil blankytně modrými závěsy lemovanými červenobílou girlandou.¹⁰¹ V pozadí visela „velká vlajka,“¹⁰² do vlajky byla zahalena i rakev.¹⁰³ Když „nebylo možno postaviti stráž v stejnokroji národního vojska,“¹⁰⁴ stáli na stráž studenty s rapíry, na muzejní rampě hořely řecké ohně, bohoslužbu v Panteonu přenášel rozhlas.¹⁰⁵ Jinak bylo vše poznamenáno hlubokým tichem, hlubokým mlčením,¹⁰⁶ což připomíná šokované ticho pohřbu Masarykova.¹⁰⁷ Opakovaně se vrací motiv vlajek, tehdy ještě československých, jako symbolů právě ztracené samostatné státnosti: „jasné barvy velikých státních praporů se usmívaly s vysokých stožárů“, „slavný návrat do rodného města, které se bez úředních výzev rychle vyzdobilo prapory“, „snad nebylo domu ani na nejzazším pomezí města, který by zůstal bez výzdoby (...). Kdo nevěděl, byl upozorňován svými sousedy a hned se horlivě přidával k velikému sboru, jehož řečí nebyla slova, nýbrž symboly.“¹⁰⁸ Československá státní vlajka – ač v textu publikovaném v roce 1940 asi s ohledem na cenzuru nikde takto jasně pojmenovaná (nové oficiální symboly dostal protektorát v říjnu 1939) – symbolizuje státní, národní

101 J. КОРТА, *Ještě jednou v mladosti mé kraje*, s. 189.

102 Tamtéž, s. 189.

103 Tamtéž, s. 191.

104 Tamtéž, s. 190.

105 Tamtéž, s. 191.

106 Tamtéž, s. 189.

107 Srov. JONATHAN H. BOLTON, *Mourning Becomes the Nation: The Funeral of Tomáš Masaryk in 1937*, *Bohemia* 45, 2003/1, s. 115–131.

108 J. КОРТА, *Ještě jednou v mladosti mé kraje*, s. 189.

celek, promítnutý vyvěšováním vlajky do pražského prostoru, který je tak stylizován jako homogenní národní prostor, podobně jako se aktivní účastí „každého“ jednotlivce deklaruje homogenost národa, jednota živých i mrtvých:

„Nikdo nechtěl chybět v tomto obrovském kruhu, který v ostatcích Karla Hynka Máchy obepínal silou mocné hradby všechen duchovní statek české země a pevně věřil, že v tomto znamení bude živ na věky.“¹⁰⁹

„Národ v celé své úplnosti, která v živých utahuje mrtvé i nenarozené, čekal na chvíli, jejíž začátek se blížil. (...) v tichých, horoucích zasnubách všech českých duší s nesmrtelným duchem Genia české země.“¹¹⁰

Máchovu památku v Národním muzeu, kde proběhlo „defilé věrných Čechů“,¹¹¹ jehož se ovšem zúčastnil i Emil Hácha, utilo asi 50 000 občanů. Přibližně 150 000 – 200 000 lidí lemovalo ulice, kterými se v doprovodu „všech pražských zvonů“¹¹² pozdě odpoledne ubíral pohřební průvod. Ten prošel nejprve mezi „nesmírnými zástupy“¹¹³ po Václavském náměstí dolů a kolem sochy Josefa Jungmanna a Národní třídou zamířil směrem k Národnímu divadlu, kde ho uvítaly fanfáry.¹¹⁴ Podél Vltavy pokračoval průvod kolem kláštera na Slovanech dál na Vyšehrad. Tím se rozehrála staronová opozice Hradu, reprezentujícího nyní opět „cizí“ moc, a slovanského Vyšehradu.¹¹⁵ Tak jako kdysi pohřeb Františka Palackého parafrázoval korunovační ceremonii Karla IV.¹¹⁶, rýsuje se královská inscenace Máchova pohřbu třeba přikrytím ostatků v rakvi kopií látky nalezené v rakvi Karla IV.¹¹⁷, Smetanovou hudbou či v Medkově narážce nad rakví, jež se měla ponořit do země poblíž někdejšího královského pohřebiště. Rakev nesli spisovatelé; jedním z nich byl František Halas. I na Vyšehradě vlaje „veliká vlajka“ a planou řecké ohně¹¹⁸, „varhany zdraví akordy Královského pochodu Smetanova Dalibora.“¹¹⁹ Čestnou stráž v noci drželi studenti teologie. Po ranní mši, při níž se hrál mj. také Foersterův chorál

109 Tamtéž, s. 190.

110 Tamtéž, s. 191.

111 Tamtéž, s. 189.

112 Tamtéž, s. 191.

113 Tamtéž, s. 191.

114 Tamtéž, s. 191.

115 Zpočátku se ovšem uvažovalo o pohřbu Máchy v královské hrobce ve Svatovítském chrámu – to by ovšem v nové situaci, kdy oficiální úřady daly od pohřbu ruce pryč, bylo sotva možné –, respektive o pohřbení ostatků na Olšanském hřbitově, kam Mácha „podle bydliště“ náležel (Tamtéž, s. 187).

116 Srov. J. RAK, *Pohřeb jako národní manifestace*.

117 J. KOPTA, *Ještě jednou v mládosti mé kraje*, s. 188.

118 Tamtéž, s. 191.

119 Tamtéž, s. 192.

Svatý Václave¹²⁰ a během něhož se zraky oficiálních hostů, zástupců národních spolků, kulturních institucí, spisovatelů, básníků, představitelů české vědy i umění (snad i s ohledem na zúčastněné v roce 1940 bez uvedení jména) upíraly na rakev v „trojbarevné vlajce“¹²¹, obešel pohřební průvod Vyšehrad. V nešení rakve se vystřídali reprezentanti českého politického a kulturního života. Nad hrobem zazněla Smetanova *Modlitba* a v podání Václava Vydry i Máchův *Máj*, v němž hraje roli motiv země:¹²²

Po modrém blankytu bělavé páry hynou,
lehounký větřík s nimi hraje;
a vysoko – v daleké kraje
bílé obláčky dálným nebem plynou,
a smutný vězeň takto mluví k nim:
„Vy, jenž dalekosáhlým během svým
co ramenem tajemným zemi objímáte,
vy hvězdy rozplynuté, stíny modra nebe,
vy truchlenci, jenž rozesmutnivše sebe,
v tiché se slzy celí rozplýváte,
vás já jsem posly volil mezi všemi.
Kudy plynete u dlouhém dálném běhu,
i tam, kde svého naleznete břehu,
tam na své pouti pozdravujte zemi.
**Ach zemi krásnou, zemi milovanou,
kolébku mou i hrob můj, matku mou,
vlast jedinou i v dědictví mi danou,
šírou tu zemi, zemi jedinou! [...]**“¹²³

Motiv země a mladost zápasu o ni podtrhuje i stuha na věnci: „Ještě jednou v mladosti mé kraje.“¹²⁴ O motiv země, jejíž „tvrdość“ i „pevnost“ ztotožnil s „tvrdością“ osudu národa i s jeho „pevností“, kterýmžto ztotožněním jménem národa skrytě vznesl nárok na tuto zemi, se ve své řeči na rozloučenou opřel i Rudolf Medek (1890–1940), legionářský veterán a ředitel *Památníku národního osvobození* na Žižkově, a zároveň tím podtrhl i význam místa, na němž byl Mácha pochován:

„Není lehká země, do které Tě ukládáme. Celý národní osud byl ještě tvrdší než tato země. Ale žili jsme, pracovali jsme, bojovali jsme. Tato země

120 Tamtéž, s. 192.

121 Tamtéž, s. 193.

122 Tamtéž.

123 KAREL HYNEK MÁCHA, *Dílo I.*, Praha 1986, s. 36, zvýraznění M. N.

124 J. KOPTA, *Ještě jednou v mladosti mé kraje*, s. 194.

celou svou polohou je určena k hrdinství. / Vyrostl jsi z půdy královského města Prahy. Do ní se vracíš jako princ z básnické, ušlechtilé větve, jako králevic. Jako vždy v měsíci máji byl Tvůj pomník na stráních Petřína zasypán květy mladých a milujících srdcí, tak také jistě Tvůj hrob, k němuž budou putovati všechna česká srdce. Říkáš-li ve svém verši: ‚Ach, a jen země je má‘, tedy opravdu je to ta nejvěrnější a nejpevnější země zde na Vyšehradské skále, která je Tvá. A tu všichni slyšíme slova a zpěv Smetanovy Libuše: ‚Můj drahý národ neskoná.‘“¹²⁵

Když se rakev nořila do hrobu, zpívali k tomu pražští učitelé „národní hymnu, jejíž poslední věta [Medkovi, M. N.] přisvědčovala: Země česká, domov můj.“¹²⁶

Při takového inscenaci nelze přehlédnout, že se tu Mácha skutečně vrací v „mladosti své kraje“ a že Hankův a Máchův druhý pohřeb jsou si v mnohém podobné, a to nejen trasou i místem pohřbu, vystavením mrtvého těla v muzeu (třebaže v době Hankova pohřbu muzeum stálo na jiném místě než v době, kdy byl podruhé pochován Máchova), účastí veřejnosti reprezentující „celý národ“, královskou inscenací, rolí protestních národních barev a zpěvů, mobilizujícími projevy, ale také – a především – promítáním zdánlivě homogenního národa do prostoru a tím i konstruováním sociální skutečnosti, která ještě – při pohřbu Hankově – nebo už – při druhém pohřbu Máchově – reálně neexistovala: v prvním případě ve snaze takovou realitu stvořit, v druhém případě její rozklad kompenzovat. Rozdíl je tak v tom, že zatímco Hankův pohřeb nastartoval transformaci veřejného prostoru v český, Máchův jako by se – navzdory změně politického zřízení – snažil zbrzdit jeho proměnu, udržet jeho „původní“ československou podobu.

Manifestační vystoupení během Máchova druhého pohřbu přitom ještě zůstalo – také s ohledem na dosud neetablované mocenské struktury – víceméně bez represivních následků. Vzpomínková demonstrace 28. října 1939 před sochou sv. Václava na Václavském náměstí byla už ale tvrdě potlačena. Jan Opletal byl během střetnutí zraněn poblíž budovy právnické fakulty a 11. listopadu 1939 svým zraněním podlehl. Jeho pohřeb 15. listopadu 1939 (pozůstatky byly převezeny do rodného Nákla, jejich umístění na pražském Vyšehradě bylo již nemyslitelné) se stal demonstrací proti okupaci a vyvolal vlnu represi vůči české inteligenci a studentům. Dne 17. listopadu bylo devět studentů popraveno, 1200 studentů bylo odvečeno do koncentračních táborů. Říšský protektor von Neurath navíc nechal zavřít české vysoké školy, jež pak zůstaly uzavřeny do konce války.

125 Tamtéž, s. 193.

126 Tamtéž.

Okupační orgány se po těchto událostech pevně chopily moci i v jiných oblastech a převzaly iniciativu i při přejmenovávání vybraných ulic a potlačování jiných symbolů svěbytné československé kultury.

Nezůstalo však u potlačení jedné demonstrace a vzpomínkové akce na československou samostatnost, u vytěsnění památky národního mučedníka z Prahy, u tažení proti inteligenci jako aktivní nositelce národní paměti. Německá správa v návaznosti na tento střet přímo nebo prostřednictvím správy české provedla řadu změn, jimiž veřejný prostor i obsah školní výuky v několika vlnách (po podzimních událostech 1939, po vítězstvích v roce 1941, po atentátu na Heydricha v roce 1942) předefinovala a „očistila“ od upomínek na českou kulturní a politickou svěbytnost: Památník národního osvobození v září 1939 byl zabrán a objekt včetně pomocných budov pod názvem *Kriegswissenschaftliche Verbindungsstelle – Heeresmuseum Prag* sloužil – zčásti jako sklad – jiným úkolům; pomník Janu Žižkovi z Trocnova na Žižkově mohl být realizován až po válce; pomník Ernestu Denisovi a Woodrowu Willsonovi i pomník legionářům na Albertově a hrob neznámého vojína na Staroměstské radnici byly zničeny (podobně byly zničeny i pomníky T. G. Masarykovi kupříkladu v Rudce u Tišnova aj.); pomník Františku Palackému byl rozebrán (před zničením jej zachránila odvaha českých zaměstnanců-odbojářů); sv. Václav byl v učebnicích i veřejných projevech redefinován jako symbol pochopení dějinné nutnosti podřídit se Říši (Emanuel Moravec, ministr školství a osvěty, přirovnával Emila Háchu, státního prezidenta Protektorátu Čechy a Morava, k sv. Václavovi a Svatováclavská orlice se stala oficiálním vyznamenáním pro spolupracovníky a prominenty režimu); Praha, Karlova univerzita a Karlův (císařský) most byly oficiální propagandou prezentovány jako plod „říšskoněmeckého“ ducha a „říšský“ most se stal ideologicky „čistou“ kulisou německých či říšských státních návštěv. Kromě odstraňování vizuálních i verbálních památníků – soch i jmen – asociovaných nebo asociovatelných s bojovným češtvím, československou svěbytností či židovskou kulturou¹²⁷, jež představovaly alternativu k panujícímu režimu a panující propagandě, se pomýšlelo i na obnovení „německých“ pomníků odstraněných po roce 1918 (např. pomník Radetzkému), resp. zřízení pomníků nových. Řeč symbolů nepodceňoval ani zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich, který byl uveden do úřadu 28. září 1941, tedy ve výroční den zavraždění sv. Václava. Již 19. listopadu 1941 si nechal předat klíče od komory s českými korunovačními klenoty a symbolicky tím dovršil převzetí moci nad někdejšími zeměmi Koruny české, nyní „Protektorátem

¹²⁷ Zničení pomníku neznámého vojína a odstranění sochy Felixe Mendelssohn-Bartholdyho se střechy Rudolfiny, jež bylo přebudováno na sídlo Německé filharmonie, literárně zpracoval Jiří Weil ve své knize *Na střeše je Mendelssohn*.

Čechy a Morava“, jež se v kartografických a pro část veřejnosti aktivně i v „mentálních“ mapách stala – „opět“ – součástí Velkoněmecké říše.¹²⁸

Veřejný prostor byl přitom hned na počátku protektorátu redefinován také zavedením dvojjazyčnosti ve veřejné sféře či ideologicky motivovaným přejmenováváním veřejných prostranství. Nelze v něm nerozpoznat již zmíněnou snahu o překrytí vlastní české (národní) vzdělanostní tradice a vytěsnění symbolů „českého“ (proti-habsburského) odboje a „české“ státní a kulturní svébytnosti, a to mj. i důrazem na společné (české a německé) kulturní (reformační) tradice a tím otupením mobilizační hodnoty husitství jako symbolu svébytné kulturní tradice a státní svébytnosti. Například na Žižkově byla ulice *Budečská* přejmenována na *Humboldtovu*, *Chodská* na *Grimmovu*, *Havlíčkově náměstí* na *náměstí Husovo* (Hus ovšem brzy také upadl v nemilost a jeho pomník na Staroměstském náměstí se dočkal zakrytí), *Poděbradova* na *Brněnskou*, *Veleslavínova* na *Zelenkovu*, *Palackého* na *Vojtěcha Ranka*, *Havlíčкова* na *Ochranovskou*, *Kaplířova* na *Weiseho*, *Harrantova* na *Kalvínovu*, *Šlikova* na *Melanchtonovu*, *Husova* na *Huttenovu*, *Karlova* na *Lutherovu*, *Vratislavova* na *Habánskou*.¹²⁹

Vyostření vnitřní situace v protektorátu po atentátu na Heydricha dne 7. května (zemřel 5. června) 1942 a při následné heydrichiádě přineslo i další hlubší proměnu veřejného prostoru. Ten byl v té době pro občany protektorátu na jedné straně okleštěn například zákazy vycházení, omezením svobody shromažďování a zpřísněním cenzury (omezený přístup do veřejného prostoru měli v protektorátu již předtím Židé; přitvrzení následovalo a deportace do Terezína – a do dalších koncentračních táborů – se v protektorátu naplno rozběhly nástupem Reinharda Heydricha), na druhé straně expandoval i do soukromí například hlášeními o popravách za schvalování atentátu na Reinharda Heydricha, která vysílal pouliční rozhlas, takže je bylo slyšet i v soukromí bytů, v jejichž skrytu se poslouchalo české vysílání BBC.

128 K Památníku národního osvobození na Žižkově srov. ANTONÍN KLIMEK, *Průvodce Armádním muzeem*, Praha 1996², k Háchovi srov. TOMÁŠ PASÁK, *JUDr. Emil Hácha*, Praha 1997, k protektorátní reflexi Univerzity Karlovy srov. WOLFGANG WOLFRAM VON WOLLMAR, *Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten*, Dresden 1943, k reflexi Karlova mostu srov. KARL HERMANN FRANK, *Böhmen und Mähren im Reich*, Prag 1942², k německým manifestacím a říšským státním návštěvám srov. dobové fotografie mj. in: JAN KAPLAN – VÁCLAV LEDVINKA – VIKTOR ŠLAJCHRT, *Praha 1900–2000. Sto let stověžatého města*, Praha 1999., s. 15, či obsáhlou dokumentací in JAN B. UHLÍŘ, *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*, Praha 2008, k likvidaci a dalším osudům Masarykova památníku v Rudce srov. VLADIMÍR MACURA, *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*, Praha 1993.

129 K pramenům pojmenování viz M. LAŠŤOVKA – V. LEDVINKA, *Pražský uličník*, k interpretaci detailněji MAREK NEKULA, *Hus – Husova, Žižka – Žižkov... Topynyma a ideologie*, in: *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*, (edd.) MICHAELA ČORNEJOVÁ – PAVEL KOSEK, Brno 2008, s. 178–194.

Také poslední cesta zastupujícího říšského protektora se stala demonstrací trvalosti nových hodnot, neřku-li „věčnosti“ nového „řádu“ „tisícileté“ Říše. Veřejné budovy tak byly po Heydrichově smrti zahaleny smutečními prapory. Tělo, vystavené předtím na Pražském hradě – symbolu panujícího režimu –, bylo vybranými jednotkami z Hradu po Karlově mostě a Starým Městem přeneseno a dopraveno na nádraží, odkud bylo dopraveno do Berlína. Pohřební průvod ubírající se v obráceném směru královskou cestou nejen zčásti využil míst spojených s korunovačním ceremonielem českých králů, aby takto královsky uctil čelného reprezentanta vládnoucího režimu, ale pokusil se také – s využitím říšské symboliky Karlova mostu – o přepsání Masarykova pohřbu, jehož trasa se před pěti lety Karlovu mostu vědomě vyhnula a zahrnutím Staroměstského náměstí s pomníkem Jana Husa a Národního divadla a Národní třídy s pomníkem Josefa Jungmanna položila důraz na svébytnou, „ryzí“ českou kulturní tradici. Tato snaha o přepsání Masarykova pohřbu a Masarykovy památky je patrná i v přejmenování někdejšího Masarykova (od roku 1940 Vltavského) nábřeží na *Reinhard-Heydrich-Ufer*. Nábřeží bylo ostatně spolu s *Mozartplatz* jediným pražským veřejným prostorem, jehož pojmenování nebylo „kontaminováno“ českým ekvivalentem, podobně jako bylo sotva myslitelné, aby vlastní pohřební ceremoniel proběhl mimo centrum a „vlastní“ Říši.

Český veřejný prostor mediální i reálný však dlouhodobě ovládly především Lidice a hlášení o popravách za schvalování atentátu, ale i 3, 5 milionu podpisů pod prohlášením o loajalitě vůči Říši nebo takzvaná přísaha věrnosti národní pospolitosti na Václavském náměstí.¹³⁰

„V pátek 3. července se konal v Praze pod památným pomníkem sv. Václava na Václavském náměstí obrovský závěrečný projev vlády. Za přítomnosti státního prezidenta dr. E. Háchy, promluvil ministr školství a ministr lidové osvěty E. Moravec. Za jednomyslného souhlasu více než 200.000 manifestantů vyjádřil neochvějnou věrnost všech Čechů k národní pospolitosti a k Velkoněmecké říši, definitivně odmítl zločinné londýnské emigranty a tlumočil rozhodnou vůli jíti ve věrnosti s Velkoněmeckou říší za Novou Evropou.“¹³¹

Heydrichův pohřeb a jeho ozvuky v podobě „přísahy věrnosti“ tak v jistém smyslu dovršily předefinování veřejného prostoru v duchu nového

¹³⁰ K Masarykovu pohřbu srov. J. H. BOLTON, *Mourning Becomes the Nation*, a WOLFGANG SCHWARZ, *Das Staatsbegräbnis T. G. Masaryks*, in: *Das Gedächtnis der Orte. Sinnstiftung und Erinnerung*, (Hrsg.) ELISABETH FENDL, Freiburg 2006, s. 239–260, prameny k pojmenování pražských veřejných prostranství srov. M. LAŠŤOVKA – V. LEDVINKA, *Pražský uličník*, k propagandě během druhého stanného práva srov. VOJTĚCH ŠUSTEK, *Pražané pod tlakem nacistické propagandy během druhého stanného práva*, in: *Documenta Pragensia* 26, 2007, s. 427–479.

¹³¹ *Pražský ilustrovaný zpravodaj. Společenský nepolitický týdeník*, 1942/28, 9. 7., s. I.

režimu, jež bylo zafixováno nejen způsobem státní a hospodářské správy, ale mimo jiné také hierarchicky organizovanou, německo-českou dvojjazyčností úředních tiskovin, novou technikou veřejné komunikace prostřednictvím uličního rozhlasu i novými názvy veřejných prostranství.

Po porážce Velkoněmecké říše a obnovení Československa Václavské náměstí s pomníkem sv. Václava (také v důsledku protektorátních významových nánosů) ztratilo své prominentní postavení jako prostor veřejného dění ve prospěch Staroměstského náměstí s radnicí zničenou během Pražského povstání a s pomníkem Janu Husovi, kterého komunistická propaganda spolu s ostatními husitskými symboly integrovala do svého ideologického konstruktů historie a tradice sociálních (komunistických) ideálů.¹³² Z balkonu Kinského paláce na Staroměstském náměstí oznámil Klement Gottwald přijetí demise demokratických ministrů prezidentem Edvardem Benešem, které komunistům otevřelo cestu k absolutní moci, a to s narážkou na Nejedlého třídní výklad husitismu, když prohlásil, že se mu podařilo zabránit druhým Lipanům.

Během pražského jara roku 1968 byl v pomníku sv. Václava znovu objeven symbol svébytné československé státnosti a Václavské náměstí se opět dostalo do centra veřejného dění. K této svébytné státnosti se svým činem přihlásil i Jan Palach, který se 16. ledna 1969 upálil v prostoru mezi Muzeem a sochou sv. Václava.¹³³ K tradičním národním i demokratickým hodnotám se ovšem hlásil nejen místem svého protestu v centru pražského veřejného prostoru, ale i svým dopisem na rozloučenou.¹³⁴ Ještě v den Palachova činu se před Národním muzeem postupně dostavilo na 200 000 lidí, kteří jeho obět uctili kladením květin. Když Palach 19. ledna zemřel, nebyl uctěn v Panteonu českého národa v Národním muzeu, před nímž se obětoval, a nebyl pohřben na Slavíně, kam svým „buditelským“ gestem patřil, neboť jeho čin byl protirežimní a režim měl nad oběma instituty národní vzpomínky kontrolu. Pohřeb mu 24. ledna 1969 z budovy Karolina vypravila Univerzita Karlova, jejímž byl studentem. Během pitetného aktu i před ním a po něm se v slavnostních projevech a reakcích poukazovalo na

132 Dobře je to vidět na přejmenováních urbanonym, srov. M. NEKULA, *Hus – Husova, Žižka – Žižkov...*, nebo na pojmenováních stanic metra, srov. V. MACURA, *Semiotik der Prager Utergrundbahn*.

133 K Palachovi a jeho následovníkům srov. *Ve jménu života Vašeho...*, (ed.) BARBORA MAZÁČOVÁ, Praha 1990. Ve svém textu se nicméně opírám o text Ledererův, neboť i on zaujímá perspektivu dobových aktérů. Jeho text je spolu s jinými materiály přetištěn v publikaci PETR BLAŽEK – PATRIK EICHLER – JAKUB JARĚŠ A KOL., *Jan Palach '69*, Praha 2009.

134 Srov. přetisk dopisu in P. BLAŽEK – P. EICHLER – J. JARĚŠ A KOL., *Jan Palach '69*, s. 58, z něhož v klíčových slovech „národ“, „světlo“ (v temnotách), „probudit“, „začít zdola“ zaznívá ideologie národního obrození a v požadavku svobody slova ozvuk demokratických ideálů.

podobnost Palachovy a Husovy oběti, čímž se nabídla aktualizace Husova odkazu (život v pravdě i za cenu nejvyšší oběti) alternativní k třídnímu výkladu režimnímu. Jí se později chopil a ji později zformuloval disent, který pro své vzpomínkové akce také objevil horní část Václavského náměstí, „posvěceného“ nyní i obětí Palachovou. Pohřební průvod toto antirežimní jinočtení husitství akcentoval propojením pomníku Jana Husa na Staroměstském náměstí s ulicí 17. listopadu poblíž budovy právnické fakulty, kde byl smrtelně zraněn Jan Opletal. Užitím československé vlajky se nicméně dovolával státotvorného významu Palachova činu. Průvod skončil před budovu filozofické fakulty, na níž Palach studoval, na náměstí Krasnoarmějců, jež bylo spontánně přejmenováno na náměstí Jana Palacha. Podobně jako už při pohřbu Masarykově či Máchově nebo při vztyčení Husova pomníku byl nápadný „klid“, s nímž se demonstrace odehrávala, jako by národ, jehož identita je spojena se slovem, nemohl správná slova najít, nebo jako by se chtěl – v tomto případě – vyhnout kriminalizaci na základě verbálních vyjádření dointerpretovávajících pohřební akt.

Pohřebního průvodu se v Praze zúčastnily tisíce lidí, a třebaže Palachovo tělo nebylo uloženo na Slavíně, přece se mu dostalo důstojného uložení na Olšanském hřbitově. Kvůli opakovaným demonstračním shromážděním u Palachova hrobu bylo však Palachovo tělo 25. října 1973 Státní bezpečností exhumováno, spáleno a popel byl předán Palachově matce, která jej o rok později směla pochovat na hřbitově v Palachových rodných Všetatech. Tím bylo jedno z míst vzpomínky na Palachův hrdinný čin vytěsněno mimo Prahu. Na místě jeho hrobu byla na Olšanech pohřbena anonymní žena. Spolek *Svatobor*, který podle svých statutů spravoval národní pohřebiště Slavín a který byl od padesátých let pod tvrdým tlakem státních a stranických orgánů, jež usilovaly o zrušení *Svatoboru*, byl – snad i z obav z manifestačního uctění „nerežimních“ osobností – v roce 1970 nakonec zrušen a výkon jeho funkcí včetně správy Slavína převzalo ministerstvo kultury, které tak získalo neomezenou kontrolu nad tím, kdo a jak bude na Slavíně uctěn.

V souvislosti s protektorátními pohřby bylo možno vidět, že oba okupační režimy postupují při přepisování veřejného prostoru obdobně. Bránění v pohřbu v posvěcené půdě rebelům či sebevrahům (tedy těm, kteří se postavili proti platnému řádu) a ničení hrobů a hanobení tělesných pozůstatků doprovázející vyobcování kacířů jsou ovšem známa i z jiných ideologických kontextů. Moment bránění v pohřbu na zvoleném místě a destrukce hrobů či rušení institucí, které takové aktivity koordinují, ale také odstraňování pomníků z veřejných prostranství či jejich přesuny a přejmenovávání názvů veřejných prostranství a cenzura učebnic ilustrují, jakou mobilizační sílu veřejné pohřby a místa posledního odpočinku

v podobě národních panteonů a pohřebišť za určitých okolností mají, nebo jaká síla je jim samotnými aktéry prisuzována. Kdyby tomu tak nebylo, potřeba jejich budování, udržení a obrany na jedné straně a zákazů, destrukce, cenzury na straně druhé by nebyla tak silně pocítována. To platí – také pro pomníky a jiné formy vzpomínkové kultury – nejen pro dobu Hankovu a Palackého, ale i pro dobu Opletalovu a Palachovu.

MAREK NEKULA

HANKAS BEGRÄBNIS: ÜBERNAHME UND DOMINIERUNG DES ÖFFENTLICHEN RAUMES DURCH TSCHECHISCHE NATIONALE SYMBOLIK

Der Autor beschreibt den Anfang des allmählichen Überschreibens der Stadt Prag durch die tschechische nationale Symbolik in eine „tschechische (slawische) Stadt“, zu der es einerseits im städtischen öffentlichen Raum, andererseits im medialen öffentlichen Raum kam. Die zeitgenössischen Printmedien forderten dabei die Besetzung der öffentlichen Plätze durch tschechische nationale Symbolik geradezu ein, indem sie beispielsweise zu Versammlungen und Sammlungen aufriefen oder indem auf ihren Seiten die geplante oder realisierte Form dieser Ereignisse kommentiert und interpretiert wurde. Auf diese Weise konstituierten sie im öffentlichen Diskurs den öffentlichen Raum von Prag sowie Prag selbst als einen „tschechischen“ oder „tschechoslawischen“ Raum. Die nationalen Manifestationen auf öffentlichen Plätzen sowie deren national motivierte Umbenennung im Jahr 1848 stoppte der Bachsche Neoabsolutismus. 1861 setzte die erfolgreiche Übernahme des öffentlichen Raumes in Prag im Geist und zugunsten des nationalen Diskurses mit Hankas Begräbnis und den anschließenden Gedenkveranstaltungen ein. Bereits im Vormärz und auch in den 1850er Jahren war das Begräbnis eine der wenigen Möglichkeiten für eine größere Anzahl von Menschen, sich legal zu versammeln. So nutzte die nationale Bewegung die Begräbnisse bedeutender Persönlichkeiten wie Josef Jungmann (1847), Karel Havlíček Borovský (1856) oder Josef Kajetán Tyl (1856 in Pilsen) zu nationalen Manifestationen. Die Gedenkveranstaltungen für Václav Hanka, die in gesellschaftlich entspannterer Atmosphäre zu Anfang der 1860er Jahre stattfanden, wurden unter anderem durch die öffentliche Reflexion in der Zeitschrift *Lumír* zur medial koordinierten Manifestation zugunsten der Sprachnation und des tschechischen nationalen Programms und waren durch ihren mobilisierenden Charakter auch beim anschließenden Erfolg der tschechischen nationalen Partei in den Kommunal- und Landeswahlen behilflich. Der Erfolg dieser Manifestation trug zur dauerhaften Verankerung der nationalen Symbolik im öffentlichen Raum bei, weil sie dort half, die national noch Unentschiedenen anzusprechen und sie für den zu dieser Zeit noch immer nicht selbstverständlichen Gedanken der tschechischen Sprachnation zu gewinnen. Zur Koordinierung dieser Bemühungen wurde 1862 der Verein *Svatobor* gegründet, initiiert durch

die Begräbnisse von Václav Hanka (1861) und Božena Němcová (1862) und das Bedürfnis, das Andenken dieser Persönlichkeiten zu pflegen. Zu den ersten fassbaren Resultaten der Vereinstätigkeit gehörte die Errichtung des Denkmals für Václav Hanka. Die Ziele des Vereins gingen über den Teilerfolg hinaus, denn er machte sich die Errichtung des tschechischen nationalen Pantheons *Slavín* zur Aufgabe. Der Verein *Svatobor* hegte die Absicht, die Errichtung weiterer Denkmäler auf öffentlichen Plätzen zu unterstützen, die – wie im Fall des Denkmals für Josef Jungmann (1878) im Prager Zentrum – ein Teil des gelebten Alltags werden sollten, und aktive Schriftsteller zu fördern, die durch ihre Literatursprache und die Wahl von nationalen Stoffen in ihren Werken, ähnlich wie die Denkmäler mit nationaler Thematik, die Sprachgemeinschaft konstituierten und sie im Sinne und zugunsten des nationalen Programms mobilisierten. Der Verein *Svatobor* praktizierte damit das „programmatische Erinnern“, das der Erinnerungskultur nicht nur im 19. Jahrhundert inhärent ist. Dieses besteht in der Formulierung des Programms für die Gegenwart und Zukunft über den Rückblick auf die Vergangenheit, die die Tschechen im 19. Jahrhundert als sprachnational, demokratisch, autonom konstruierten. Hanka wird deswegen besondere Aufmerksamkeit geschenkt, weil sein Begräbnis in Prag zum Vorbild für Gedenkfeiern zu Hankas Andenken in kleineren Städten wurde, ähnlich wie die Projektion der monoglossischen Ideologie in den öffentlichen Raum des bilingualen Prag und die Transformation Prags zur tschechischen Stadt als ideelles Vorbild für die Transformation weiterer böhmischer Städte bzw. die Projektion der monoglossischen Ideologie in den öffentlichen Raum des damals bilingualen Böhmens diente. Mit Rücksicht auf den Vorbildcharakter dieses Begräbnisses versucht der Autor eine „dichte Beschreibung“ unter Rückgriff auf den Status der zeitgenössischen Akteure. Es geht nicht nur um die Art und Weise der Narration, sondern auch darum zu zeigen, dass die nationalen Kategorien und die nationale Symbolik nicht nur im öffentlichen Diskurs und in den öffentlichen Begräbnisritualen u.ä. gegenwärtig waren, sondern dass sie auch in die Privatsphäre übertragen und auf öffentlichen Plätzen und in öffentlichen Institutionen in den Domänen Schule, Beruf und Freizeit zu einem Teil des Alltags der zeitgenössischen Akteure wurden.

Um die Tatsache zu unterstreichen, dass die Manifestationsbegräbnisse ähnlich wie die auf die symbolisch bedeutenden öffentlichen Erinnerungsorte situierten und an den Gedenktagen stattfindenden Kundgebungen den öffentlichen Raum – auch mittels anschließender Akte bzw. repressiver Reaktionen und mittels vorausgreifender, paralleler und anschließender Reflexionen in den Medien – redefinierten, verwendet der Autor am Ende seines Beitrags das Beispiel des zweiten Begräbnisses von Karel

Hynek Mácha im Jahr 1939, das zur ersten und in ihrer Art letzten großen öffentlichen nationalen Manifestation gegen das Protektorat Böhmen und Mähren und die öffentliche Propaganda wurde, die Prag und die böhmischen Länder – so etwa in den Schulatlanten für tschechische Schulen und mit Hinweisen auf die historischen Wandlungen des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation – als einen vorbehaltlosen Teil des Großdeutschen Reiches ansah. Máchas zweites Begräbnis auf dem Vyšehrad *Slavín* war ein Versuch, Prag als den „tschechischen Raum“ zu bewahren, zu dem die Stadt in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts geworden war. Die Entfernung und Schließung nationaler Gedenkstätten, die Umbenennung öffentlicher Plätze und der reichsdeutsch ausgerichtete mediale Diskurs verwandelten Prag jedoch schrittweise in die genau entgegengesetzte Richtung, am radikalsten wohl im Zusammenhang mit dem Anschlag auf Reinhard Heydrich und seinem Begräbnis.